

Fortuny i Reus. La construcció d'un mite (I)

Albert Arnavat

Universitat Rovira i Virgili. Grup de Recerca «Del colonialisme al món global»
info@albertarnavat.cat

RESUM

Estudi sobre la primera etapa d'activitat de Marià Fortuny Marsal (Reus, 1838 – Roma, 1874), el pintor amb més projecció internacional de l'art vuitcentista català, i sobre la relació amb la seva ciutat natal al llarg de la seva vida i fins a l'actualitat. El primer és un període històric menystingut pels historiadors i no gaire ben estudiat, i la seva relació amb Reus és un aspecte de la seva vida que no havia estat objecte d'atenció. L'article dona a conèixer un gran nombre de notícies inèdites —des de la seva primera exposició pública fins a les estades que va fer a la ciutat— i realitza una revisió exhaustiva de tot allò que es refereix a l'artista que té relació amb la seva ciutat de naixement. Les fonts arxivístiques i hemerogràfiques, pràcticament inèdites, són bàsiques per resseguir les passes de Fortuny i l'impacte de la seva trajectòria d'èxits en la formació d'una imatge llegendaria del pintor.

Paraules clau:

Marià Fortuny; Reus; història; mite

ABSTRACT

Fortuny and Reus. The construction of a myth (I)

In this study, we focus on early artistic career of Marià Fortuny Marsal (Reus, 1838–Rome, 1874), the most international painter of nineteenth-century Catalan art, and the relationship he had with his hometown of Reus throughout his life and to the present. The first stage of the artist's career is a historical period largely neglected by historians, while Fortuny's relationship to Reus is an aspect of his life that has not been widely studied. The article reveals a collection of hitherto unknown news items related to his first public exhibition and his visits to the city and makes a thorough review of documents referring to the artist in relation to his birthplace. Newspaper and archival sources, many of which are virtually unknown, are essential to follow the footsteps of Fortuny and explore the role his success played in forming an image of this legendary painter.

Keywords:

Marià Fortuny; Reus; history; myth

En la parte meridional de Cataluña, en el centro de un valle feracísimo, que en la antigüedad remota describe Avieno y celebra Marcial; en la comarca donde el arte griego, la civilización romana y la fantasía árabe han dejado huellas profundas, [...] en la populosa y rica ciudad de Reus, en 11 de junio de 1838, nació Fortuny¹.

Amb aquesta prosa florida, el periodista i polític Josep Güell i Mercader (Reus, 1840 - Reus, 1905) descrivia el lloc de naixement de Marià Fortuny Marsal (Reus, 1838 - Roma, 1874), qui arribaria a ser el pintor amb més projecció internacional de l'art vuitcentista català. Va esdevenir un dels artistes més cotitzats del seu temps, i la indubtable qualitat de les seves obres el situen en un lloc d'honor de l'art europeu de la segona meitat del segle XIX. Dissortadament, quan començava a allunyar-se dels imperatius comercials i a realitzar una obra més personal i lliure, una mort prematura n'estroncà la trajectòria. L'èxit internacional, la fortuna que va aconseguir ja en vida i el seu òbit quan només tenia trenta-sis anys crearen una intensa admiració, que, especialment a la seva ciutat nativa, es transformà en mitificació.

Va néixer en una família menestral, a la casa coneguda com la Boella, al raval de Robuster, número 36, fill de Marià Fortuny Blay (Reus, 1814 - Barcelona, 1850) i Teresa Marsal Serra (Reus, ? - Reus, 1849)² (figura 1). Seguint el costum de l'època, va ser batejat el mateix dia a l'església prioral de Sant Pere³. Fortuny nasqué en un moment convuls, durant la primera Guerra Carlina (1833-1840), una guerra d'una crueltat brutal, un enfrontament pertot arreu que ensorrà l'economia i portà el flagell del còlera. Tant és així que l'any del seu naixement, el 1838, es pro-

duí la matança de 130 liberals reusencs a mans dels carlins als camps del Morell i Vilallonga, un fet que sotragà fortament el sentiment ciutadà i que es convertí en una fita de l'imaginari simbòlic liberal. Fortuny complia cinc anys l'11 de juny de 1843, el mateix dia del bombardeig de Reus per part de les tropes del general Zurbano, un episodi bèl·lic emmarcat en l'enfrontament entre progressistes i moderats, i un dels únics esdeveniments reusencs amb incidència directa en la història de l'Estat espanyol. La seva infància a Reus coincidí amb la segona Guerra Carlina o dels Matiners (1846-1849), en uns anys de crisi econòmica que provocà un acusat encariment de la vida. I visqué també el dramàtic i violent avalot popular de 1851, amb tots els trets de les bullangues de crisi de subsistència. I és que el segle XIX fou un segle sense pau ni treva, un segle de sang i fetge. Un segle en el qual Reus, segona ciutat de Catalunya, amb uns 28.000 habitants, era farcida de petites indústries i tallers, on tots els oficis hi eren representats, amb una activitat productiva i comercial important⁴.

L'avi de Fortuny, el senyor «Marià de les figures»

Tots els biògrafs coincideixen encertadament a destacar la importància de l'avi patern de Fortuny en els primers anys de la vida de l'artista i en la formació de la seva personalitat, atès que va ser el creador d'un ambient familiar propici a les arts. Marià Fortuny Baró (Reus, 1782 - Reus, 1859) provenia d'una família de llarga tradició artesana. Era fill de velers, menestrals que fabricaven teixits de seda amb telers instal·lats a casa. Home vital i d'esperit inquiet, la seva afició a l'escultura el portà a Barcelona, on treballà en

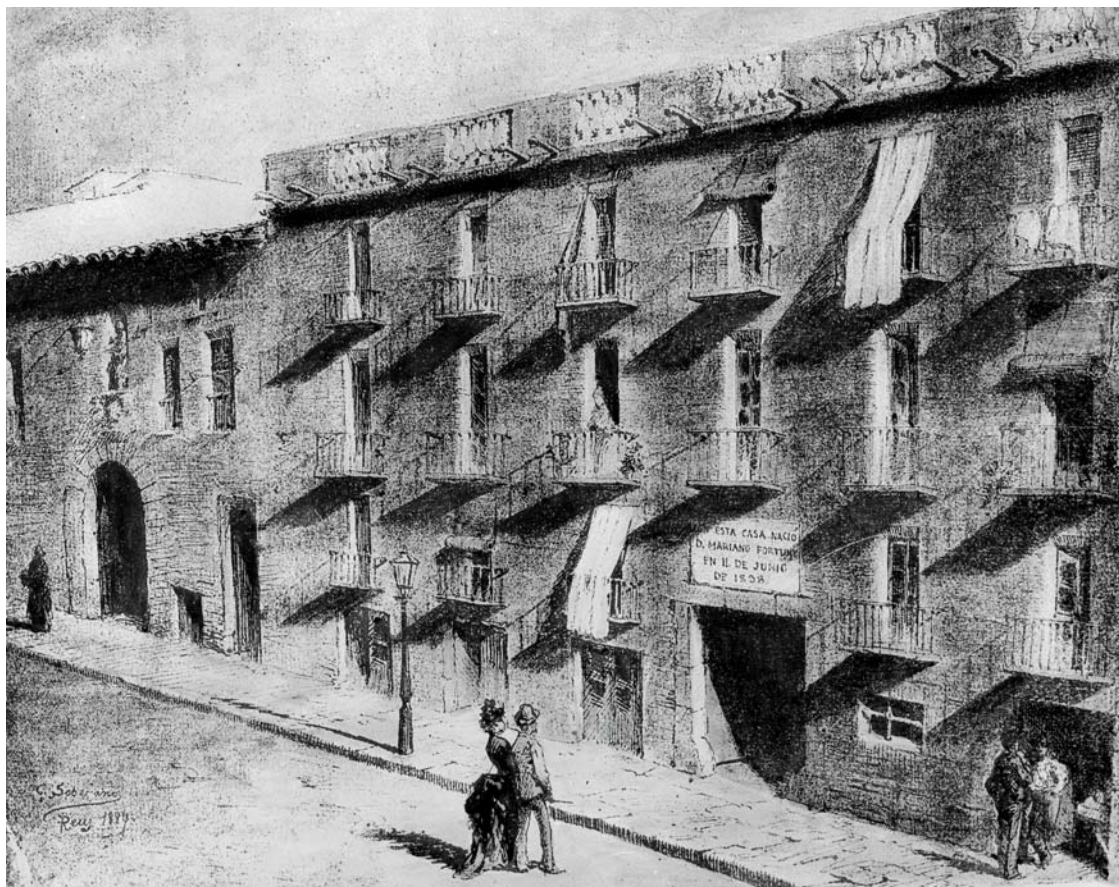

Figura 1.
Càstul Soberano: «La casa natal de Fortuny». *La Ilustración Artística*. Barcelona, 2 de gener de 1888

un «museu» o gabinet ambulant de figures de cera, llavors tota una novetat a Europa, propietat d'uns francesos. Amb ells, marxà de gira per Espanya durant uns set o vuit anys, fins que l'inici de la Guerra del Francès (1808-1814) posà fi a l'experiència. Tornà a Reus i es casà l'any 1810 amb Maria Blay Molner, amb qui tingué dos fills, Marià i Antoni. Tot i que treballava de veler, la seva passió continuava essent les figures de cera, que moldejava, maquillava, vestia i n'ideava composicions, fins que en va tenir una col·lecció completa. Durant disset anys, de 1810 a 1827, es dedicà a crear les figures articulades i a construir les barraques per exhibir-les⁵. El 1827, inicià la gran aventura de la seva vida: el Museo Fortuny. Amb quatre grans carros plens de les seves figures de cera, emprengué un viatge per la Península i el sud de França amb la seva dona i els dos fills durant set anys. Fou el primer museu de cera creat a Espanya. No tornaren a Reus fins l'any 1834.

El fill gran, Marià, obrí un taller de fusteria especialitzat en talles i altars, als baixos de la Boella. El 18 de març de 1837, es casà amb Teresa Marsal i s'instal·laren al segon pis de la mateixa casa, on van tenir quatre fills, Marià, Joan, Isabel

i Adelaida⁶. Passaren la infantesa entre la casa dels seus pares i la dels avis, al carrer de Baiges, número 18. El 1849, es morí la mare i, el 1850, el pare, vidu, marxà a Barcelona a buscar-hi feina, però hi morí el mateix any⁷. Orfe de pares, doncs, Marià visqué amb el seu avi al carrer de la Font, número 7, anomenada «casa Gavallda», on l'ajudava al taller, i les seves germanes, amb el seu oncle Antoni, professor de música, i la seva esposa Àngela. Segons Güell, l'avi —que creia en la transmigració de les ànimes i que considerava que la del seu nét era la d'un gran pintor de l'antiguitat— des de ben aviat pressentí el futur èxit del nen⁸.

Fortuny a l'escola i a les acadèmies d'art

Fortuny començà a anar a l'escola el 1846, als vuit anys. A la primera on va assistir, dirigida pel mestre Simeó Fort, a la plaça del Castell, impartia classes el seu oncle matern Antoni Marsal Serra (c. 1815-1874). Després, anà a la d'Alexandre Fàbregas, al raval de Monterols, número 12. Testimonis dels seus companys d'escola, com

ara Josep Güell Mercader o Joan Roig Solé, coincideixen a recordar la seva predisposició cap al dibuix i el presenten com un alumne distret i desmemoriat. Es passava el dia dibuixant als llibres, a les taules dels cafès, a les parets dels carrers...⁹. Assistí a l'acadèmia de dibuix d'Antoni Verdaguier¹⁰ i a l'escola municipal de dibuix creada el mes de novembre de 1848. En aquests centres d'art, fou distinguit pel professorat, fet que augmentà l'entusiasme de l'avi. El 1849, ja orfe de mare, començà a assistir a l'estudi del pintor Domènec Soberano¹¹, el seu primer mestre de pintura —que continua éssent un gran desconegut—, amb qui aprengué la tècnica i els primers rudiments de l'oli i l'aquarela. Soberano ensenyava als seus alumnes el predomini de la línia sobre el color, sempre convencional en les primeres obres del jove pintor. Fortuny també es formà en l'orfebreria al taller de l'argenter miniaturista Antoni Basses¹², on probablement aprengué la minuciositat que caracteritzà la seva pintura, i al de rellotgeria de Romuald Bellvé. L'afició de Fortuny a la pintura es transformà gairebé en frenesí i fou llavors quan començà la seva trajectòria artística i va fer els primers dibuixos.

Sens dubte, les impressions de la infantesa són les que duren més i les que exerceixen més influència en la vida de l'home. Joaquim M. Bartrina explica, amb coneixement de causa, que:

[...] l'atmosfera artística que podia respirar Fortuny a Reus era escassíssima, ja que en la nostra volguda població no hi ha, dissortadament, un sol monument realment bell; en canvi, el nostre Camp, formós com cap altre n'hi hagi; aquella catifa maragda i rosa, estesa damunt d'una plana de vuit hores de contorn; les belles muntanyes que [...] en forma d'anfiteatre per un costat la limiten, mentre, en l'altra, tranquil·la, la mar besa els arenys que a Salou trepitjà un dia Jaume el Conqueridor amb sa mainada; tota la realitat d'aquella naturalesa exhuberant de vida i de formosor degué influir poderosament per a engendrar en ell aqueix sentiment del color que caracteritza les seves obres.

Es pregunta també quina influència degueren tenir en les primeres impressions artístiques del nen Fortuny «l'originalitat de les concepcions i la valentia de l'execució» de les grans pintures del cartoixà fra Juncosa, el millor representant de l'escola pictòrica de Scala Dei, del segle XVII, que hi havia a l'ermita de Misericòrdia de Reus¹³. Sigui com sigui, va ser en aquests anys de formació quan Fortuny cultivà el gènere paisatgístic amb assiduïtat i en contacte directe amb els escenaris naturals.

Les primeres obres de Fortuny

Les obres de Fortuny en aquesta primera època d'aprenentatge són poc estudiades. No es disposa de cap catalogació prou sistemàtica, detallada ni rigorosa de les seves produccions realitzades a Reus, com les que existeixen de les creacions dels anys posteriors a la seva arribada a Barcelona. El primer quadre conegut i documentat és un retrat de José Fasiando, un petit oli datat l'any 1850, és a dir, als dotze anys d'edat¹⁴. Si fem cas a Güell, que aporta notícies valuoses sobre l'artista però sense rigor metodològic ni concreció cronològica, el primer oli que pintà va ser una còpia d'una testa dibuixada al llapis per Julien, que en aquella època servia de model a les acadèmies. La va regalar al seu amic, l'historiador i arxiver Andreu de Bofarull i de Brocà. El segon seria un petit bust de la reina Isabel II, copiat d'una estampa litogràfica. Va quedar en propietat d'un oncle de Fortuny, probablement Antoni Fortuny, i, cap al 1876, fou adquirit per una quantitat important per l'empresari i polític monàrquic Antoni Sedó Pàmies (Reus, 1842 - Barcelona, 1902). Diu que tots dos són dignes de veure's «[...] porque al tiempo que se nota en ellos una mano experta para el dibujo, se conoce que Fortuny no sabía ni siquiera esparcir el color sobre la tela. No se concibe nada mas rudimentario en cuanto a la tonalización»¹⁵.

També pintà dos estudis de paisatge, copiats del natural, «en cuyo trabajo ya revela Fortuny mucha más soltura», propietat de la família Macaya, i exvots a la Mare de Déu de Misericòrdia, per a la seva ermita de Reus. El seu primer retrat a l'oli, de grans dimensions, representava una noia asseguda al piano, «un ensayo poco feliz», segons Güell. També pertany a aquests primers anys el *Retrat masculí* (1851) i un retrat d'un pelegrí procedent de Terra Santa que en aquells temps havia arribat a Reus. La insistència del seu mestre en la temàtica historicista d'acord amb la seva sensibilitat romàntica, que aleshores, a mitjan segle, ja feia el paper d'estètica o poètica acadèmica, va fer que pintés diversos quadres d'*El Cid* (1851) i *L'Aparició de l'àngel als pastors* (c. 1850-1851). Fortuny també pintà, abans de marxar a Barcelona, el *Retrat de Domenec Soberano* (c. 1851-52) i *Vista del Monestir de Poblet* (c. 1852), a més a més de llibretes i àlbums amb esbossos de paisatges de l'entorn de la ciutat —com Tarragona—, retrats d'amics, elements decoratius i temes diversos¹⁶. Així doncs, els temes dels seus primers dibuixos representaven tipus populars, carrers, paisatges, els típics retrats al natural o copiats de fotografies, temes històrics, religiosos i exvots, seguint sempre les normes acadèmiques més tòpiques¹⁷.

Eren els seus primers encàrrecs, prova d'un reconeixement primerenc per part dels seus conciutadans de l'habilitat que tenia per practicar les belles arts.

En general, la producció inicial de Fortuny està constituïda, majoritàriament, per obres menors, influïdes pel mestre, encara amb una certa tosquetat i imperícia, inevitable atesa l'edat de l'artista, però que ja prefiguren algunes de les virtuts que més endavant el seu talent prodigiós desenvoluparia al llarg de les etapes següents, tot i que encara no s'hi albira la dimensió de la seva genialitat. Els primers dibuixos i pintures que va fer constitueixen pràctiques molt prematures, inusuals o molt poc comunes en nens i ja evidencien una habilitat especial¹⁸. És clar, doncs, que el període de formació de Fortuny pot dividir-se en dues etapes: una de preliminar, a Reus, al costat del seu avi i d'un primer mestre de pintura, Domènec Soberano, i, a partir del mes de setembre de 1852, una segona, que abraça l'estada a Barcelona, sota la influència d'alguns professors de Llotja com ara Lluís Rigalt, Pau Milà i, sobretot, Claudi Lorenzale. Va ser a partir d'aquesta data quan Fortuny experimentà un canvi, en introduir-se en l'àmbit artístic barceloní dominat pels representants del romanticisme natzarenista, que introduí el culte al passat medieval i el nacionalisme en l'època de formació de l'esperit de la Renaixença. Fortuny tingué, doncs, l'aprenentatge normal que es podia obtenir a Catalunya, que consistia a instruir-se sota la tutela dels pintors romàntics de Llotja. Les obres més ambiciosos d'aquesta etapa manifestaven una preferència pels assumptes d'història medieval tractats d'una forma idealitzada i arcaïtzant, afí a la del seu mestre Lorenzale. Aquest estil caracteritzà les seves creacions juvenils i culminà en la pintura que, l'any 1857, presentà al concurs per a la pensió de Roma intitulada *El comte Ramon Berenguer III clavant l'ensenya a la torre del castell de Fòs*, que superava en molts aspectes les de temàtica semblant que executava el seu mestre natzarenista. Finalment, a l'inici de la dècada següent, el perseverant exercici del natural practicat a l'escenari de la Guerra d'Àfrica el conduiria a superar els apriorismes acadèmics apresos els anys de Llotja i començaria a desenvolupar el seu llenguatge pictòric personal, que fonamentaria la seva plàstica de maduresa¹⁹.

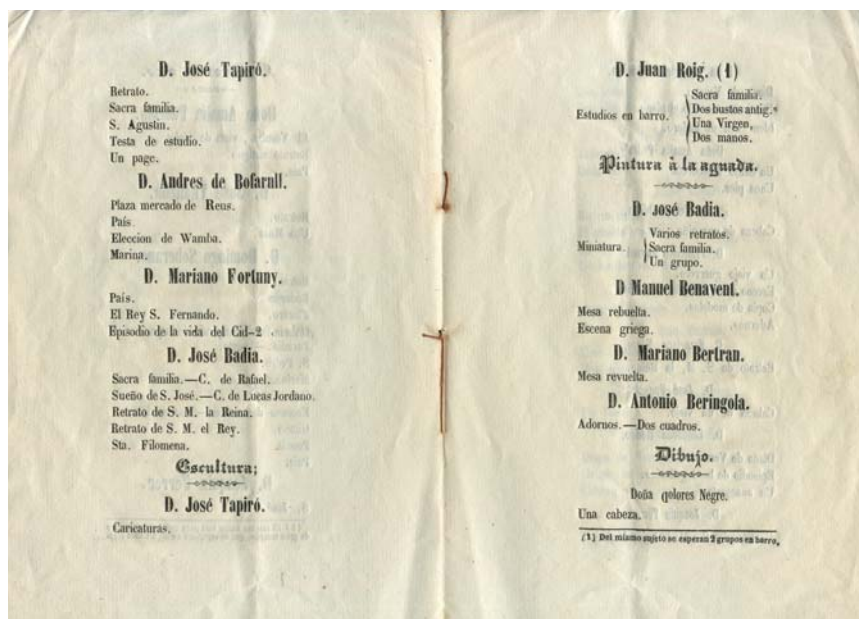
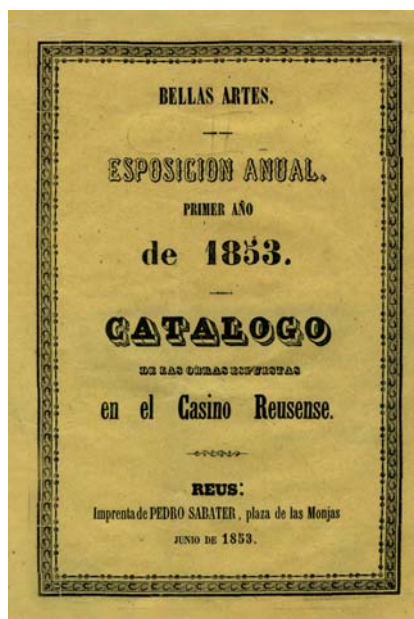
L'anada a peu a Barcelona (1852)

La intuïció i el convenciment que tenia el seu avi sobre la vàlua artística del petit Marià serien decisius en la vida de l'artista. Era conscient que la seva formació artística havia tocat sostre a Reus.

Per poder avançar en els estudis i encetar una veritable carrera en el món de les arts, calia que continués la seva formació a l'Escola de Belles Arts de Barcelona, la Llotja, cosa que significava un gran esforç per a la família. L'exemple de l'anada a estudiar a la capital catalana del seu amic Joan Roig i el fet que aquest l'animés a desplaçar-s'hi acabaren de convèncer la família. El pare del jove Marià es va instal·lar a Barcelona per facilitar-ne la formació artística, intent que es frustrà quan aquell va morir. Tot i així, decidits, el 16 de setembre de 1852, de bon matí, l'avi de setanta anys i el nét de catorze marxaren a peu cap a la capital fent camí durant dos dies sencers, amb un lleuger equipatge de cartes de recomanació i uns quants dibuixos²⁰. Començava el camí de l'esplendorosa carrera artística de Marià Fortuny.

El fet d'anar a peu no suposava que la seva situació econòmica fos paupèrrima, sinó una manera de fer un petit estalvi davant el futur incert que els esperava. I no es tracta pas d'un fet insòlit a l'època. A més, les amistats de l'avi, el lloc on vivien i les escoles on assistia els mostren com a integrats a la societat local, com a menestrals, tot i que modestos. Ja el seu coetani Ramon Casals Vernis (Reus, 1857 - Reus, 1920) desmentia la pretesa misèria que patí el nen Fortuny segons alguns autors, que afirmen que dormia al carrer o sobre els taulells de les peixateries algunes vegades i que, famolenc, anava com un perdolai quan arribà a Barcelona²¹. Tanmateix, les estreïtes econòmiques que patí eren evidents. Instal·lat a Barcelona, en els anys següents, continuà tenint relacions amb Reus, com demostra la correspondència amb els seus amics i parents, i, en anar i tornar dels seus viatges al Marroc, passà per la ciutat²². En aquest sentit, és ben explícita una carta dirigida a Soberano des de Granada el 1871. Fortuny diu:

[...] me acuerdo siempre de todos V.V., y muchas veces en medio de mi satisfacción (si satisfacción puede llamarse el ser esclavo de su reputación y conocer lo mucho que falta para estudiar), repito que recuerdo muy bien aquella época de estrechez en que tan mal lo pasábamos con mi pobre abuelo, y apesar de todo lo recuerdo con gusto y melancolía al mismo tiempo: ¿qué será de tantos conocidos? ¿Cómo estará todo cambiado! Deseo volver y temo al mismo tiempo encontrarme extranjero en mi patria. Mucho muchísimo lo recuerdo todo, y si posible fuera que realizándose una preocupación popular, mis recuerdos le zumbaran al oído, oíría V. muy amenudo armonías indefinibles y no del todo desconocidas... Basta de tonterías: ¡esta es la vida!²³.

Figures 2-3.

Catàleg de la primera exposició de Fortuny. 1853. Reus: Imprenta de Pedro Sabater, juny de 1853. Biblioteca del Centre de Lectura de Reus

La primera exposició de Fortuny (1853)

El juny de 1853, la societat Casino Reusense²⁴, formada per gent adinerada i emprenedora, organitzà la primera exposició d'art celebrada a la ciutat. La voluntat era de celebrar-la anualment, i només s'hi admetien «obras y trabajos de artistas y alumnos hijos de Reus o establecidos en la misma, y a más de personas que hayan estudiado bajo la dirección de tales profesores». Fortuny hi presentà tres quadres a l'oli titulats *País*, *El Rey S. Fernando* i *Episodio de la vida del Cid-2*, tal com consta al petit catàleg que se n'edità. A l'exposició, hi participaren també el seu primer professor d'art, Domènec Soberano, i el seu amic Josep Tapió, a més de pintors aficionats²⁵ (figures 2-3). Fou aquesta la primera exposició, fins ara desconeguda, en la qual participà el jove Marià Fortuny, de quinze anys, el seu primer contacte seriós amb el públic, dos anys abans de la que fins ara era considerada la seva estrena pública, el 1855, a l'exposició de l'Associació d'Amics de les Belles Arts de Barcelona.

L'epidèmia de còlera de 1854. Fortuny torna a Reus

L'estiu de 1854, es declarà una epidèmia de còlera a Barcelona que provocà que l'avi i Fortuny marxessin cap a Reus. Després, Fortuny anà a Berga, però, en assabentar-se que l'epidèmia havia arribat a la seva ciutat natal, hi tornà per es-

tar al costat de la seva família. Les fortes impressions produïdes per les impactants escenes viscudes aquells dies —només a Reus s'infectaren 2.239 persones i en moriren 357—, les reflectí en l'oli *El Doctor Josep Alberich Casas visitant a un malalt de còlera* (1854), que va regalar al metge protagonista del quadre. L'agudesia i veracitat amb què està tractat el tema fan d'aquesta pintura un exemple de realisme²⁶. Fou en aquesta estada a la ciutat quan pintà els retrats dels seus oncles i la seva germana, *Adelaida Fortuny Marsal* (1854).

El 1855, pinta, entre d'altres quadres, un autoretret i l'oli *Aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia a Isabel Besora*, que va dedicar i regalar al seu primer mestre Domènec Soberano. Fortuny recreà l'aparició mítica —que, segons la tradició, posà fi a la pesta que el 1592 delmava els habitants de la vila— en un plantejament clàssic, amb els atributs característics: aurèola lluminosa, vel blau i acompanyada d'àngels que canten i que toquen l'arpa. La pastoreta és rodejada d'un ramat de bous en un barranc amb una ciutat emmurallada i amb campanar que representa Reus al fons. Rodejant la imatge central, pintà representacions de les set obres de misericòrdia corporals —donar menjar al qui té fam, donar beure al qui té set, vestir el despullat, allotjar el pelegrí, visitar els malalts, redimir els captius i enterrar els morts. Probablement, Fortuny utilitzà com a recurs compositiu alguna de les nombroses estampes que representen l'aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia a la pastoreta, que es van fer molt populars a partir del

Figura 4.
Aparició de la Mare de Déu de Misericòrdia a Isabel Besora.
1855. Oli sobre tela. 97 x 79 cm. Col·lecció particular

Figura 5.
La llotja del Teatre Principal. Llapis sobre paper. Reus, 17 de gener de 1858. IMMR 7329

segle XVIII. Pot ser considerat una mena d'exvot d'agraïment per haver alliberat del còlera familiars i amics el 1854²⁷ (figura 4).

L'estiu de 1857, Fortuny el passà a Reus, amb la seva família. Fou llavors quan pintà els retrats de Víctor Cassú i altres petits encàrrecs particulars. Tornà a Barcelona el 12 de setembre i estigué a Reus alguns dies de novembre, quan, el dia 20, dibuixà el retrat de Joan Sardà, escrivà veí de l'avi. Hom explica també que un tal Reverter, botiguer del carrer de Monterols, donà dos parells de sabates a Fortuny, quan estudiava a Barcelona, a canvi que li pintés el seu retrat²⁸. Fortuny tornà a Reus el mes de gener de 1858, poc abans de marxar becat a Roma, a acomiadar-se de la família i dels seus protectors, especialment Pere Bové i Andreu de Bofarull, que li pagaven l'exempció del servei militar²⁹. Fou llavors quan va fer el dibuix *La llotja del Teatre Principal* (IMMR 7329), on es retrata amb parents i amics, datat el 17 de gener de 1858³⁰ (figura 5).

Fortuny estigué a Barcelona del setembre de 1852 al març de 1858, quan marxà per primer cop a Roma, on estigué fins al 1860³¹. Es cartejava amb el seu avi —a qui envià la seva primera carta on deia que Roma li produí l'efecte d'«un vast cementiri visitat per estrangers»— i amb els seus amics reusencs Antoni Barberà, Josep Tapiró i Jaume i Josep Escriu, també n'esmenta d'altres com ara Sardà, Mascaró i Ballester. Gràcies a aquesta correspondència, sabem també que envià diverses vegades quadres a l'avi, regalats i per posar a la venda, i que la primera tramesa era per a Pere Bové Montseny (Reus, 1929 -Barcelona,

1901), enginyer i polític republicà, que li enviava una petita suma perquè pogués subsistir, amb els olis *Vista del Tíber* i *Nereides*³².

Fortuny a Reus d'anada i tornada al Marroc (1860)

El 29 de gener de 1860, a les vuit del matí, Fortuny arribà a Reus per veure la família i els amics abans d'embarcar-se cap al Marroc per complir l'encàrrec de la Diputació de Barcelona de fer de cronista gràfic de la participació del cos de voluntaris catalans a la guerra hispanomarroquina, fet que constituí un episodi decisiu en la trajectòria del pintor. El *Diario de Reus*, en la primera notícia publicada sobre el pintor, informava de l'arribada de Fortuny a Barcelona procedent de Roma i el felicitava per l'encàrrec de la Diputació. Felicitava també tots els reusencs:

[...] pues debemos estar con justicia orgullosos, de que sea un hijo de Reus el bravo general que tanto heroismo ha demostrado en los campos de batalla, y que un hijo de Reus sea también el distinguido artista que con sus pinceles debe perpetuar en esta gran lucha el triunfo de las valerosas huestes españolas³³.

A Reus, visità les seves germanes i els seus amics Pere Bover i Andreu de Bofarull. En una sessió municipal convocada el mateix dia, el primer tinent d'alcalde Gaietà Pàmies proposa que «habiendo llegado a esta ciudad el acreditado

pintor hijo de la misma D. Mariano Fortuny, se presentaba favorable ocasión para encargarle el retrato del Excmo. Señor Conde de Reus». El ple s'hi mostrà totalment favorable i, a més, acordà que se li encarregués també el retrat del general en cap Leopoldo O'Donell, així com una vista de la batalla de Castillejos³⁴. El *Diario de Reus* recull que, a les dotze, fou cridat a l'Ajuntament, que li lliurà uns papers per al general O'Donell i

[...] manifestó al joven artista sus deseos que en la sala de sesiones figurase un cuadro representando la memorable acción de Castillejos. Una pequeña indicación de nuestra municipalidad bastó para nuestro distinguido paisano, apresurándose a manifestar que tendría un particular gusto en corresponder a los deseos del Ayuntamiento y que tan pronto llegase a su destino daría principio a la obra³⁵.

A la tarda del diumenge, Fortuny visità el Palau Bofarull per veure els impressionants frescos de Pere Pau Montanya, l'església de Sant Pere i el Centre de Lectura, on va ser convidat a prendre cafè entre amics. La crònica d'*El Eco del Centro de Lectura*, redactada per Josep Güell, explica:

[...] tuvimos el gusto de estrechar la mano de nuestro querido compatriota y amigo de la infancia, tan ventajosamente conocido en el noble arte de la pintura [...] que antes de marchar ha querido despedirse de su ciudad natal, y se dignó honrar con una visita a la sociedad Centro de Lectura en donde cuenta con numerosos amigos.

El felicita per la merescuda beca de la Diputació i diu que Reus «se enorgullece de poderle contar entre sus hijos, ya que por su mérito y talento ve ornada su frente con la esplendorosa corona del genio»³⁶. A la nit, la societat recreativa L'Olimpo l'invità al seu local «para que honrase con su presencia el muy animado baile que tenía lugar en sus salones». Segons el *Diario de Reus*, «a unos y otros dejó complacidos, recibiendo en todas partes las más relevantes pruebas de admiración y cariño», i desitja «a nuestro joven artista un feliz viaje y que pronto podamos verle regresar cubierto de la gloria que va a proporcionarle su artístico viaje». Una encertada predicció. L'endemà dia 30 marxà cap a la capital catalana³⁷.

Fortuny, acompanyat del seu amic, futur cunyat i insigne medallista Jaume Escriu, s'embarcà a Barcelona cap al Marroc el 2 de febrer. Hi estigué dos mesos i mig d'intensíssima activitat. Tot un món nou s'obria davant els seus ulls, un

món que canvià el seu estil. Unes vivències que formarien la visió que adquirí del món àrab i que canviarien per sempre la seva trajectòria. Allí conegué el també reusenc general Joan Prim Prats (Reus, 1814 - Madrid, 1870) i es relacionà amb els oficials reusencs Antoni Barberà —farmacèutic— i Josep Losada Bofarull. A través d'aquest darrer, la família de Fortuny tenia notícies de la seva estada al Marroc³⁸. Vuit dies després d'haver-hi arribat, s'entrevistà amb Prim i sembla que els seus dibuixos li van agradar, el va allotjar al seu estat major —de vegades, hi va compartir la taula— i li proporcionà un salconduit per entrar a Tetuan, on va viure a la medina. En una de les circumstàncies en què Fortuny hauria pogut perdre la vida, Prim l'ajudà a sortir sa i estalvi de la situació. En una altra, es topà amb soldats marroquins que no el mataren en fer-se passar per un artista anglès. A Reus, corregué la falsa notícia que Fortuny i Escriu havien estat apresats i decapitats pels marroquins³⁹. En tornar del Marroc, Fortuny anà a Madrid, on el general Prim li prometé la condecoració de Carles III, però no li va arribar a concedir. Després tornà a Reus, on descansà del 27 de maig al 7 de juny. El redactor del *Diario de Reus* explica:

[...] hemos tenido el gusto de dar un cordial abrazo a nuestro querido amigo el distinguido pintor reusense D. Mariano Fortuny, que ha venido a descansar por una corta temporada a este su país natal, después de larga permanencia en el campamento del general Prim en Africa, donde acaba de enriquecer su precioso álbum con trabajos numerosos relativos a hechos y episodios de la guerra.

Explica que ha de presentar a la Diputació de Barcelona «los numerosos trabajos que tan solo en bosquejo trae coleccionados en su rico album y que, debidos a la soltura de su lapiz, ha recogido durante su permanencia en África» i que per això «nos ha privado del gusto de admirarlas». Fortuny havia estat objecte «de las mayores atenciones durante los pocos días de su permanencia en esta» i vaticina que

[...] dentro de poco podamos dar cuenta de alguna obra maestra salida de su admirable pincel, que el artista ha recorrido y pisado por si solo todo el territorio teatro de nuestras recientes glorias militares, reuniendo con improbo trabajo tan buenos y tan preciosos elementos⁴⁰.

També *El Eco del Centro de Lectura* es fa ressò de l'estada a Reus del «joven y aventajado pintor»:

Celebramos su feliz llegada a esta ciudad y le felicitamos por los adelantos que, por su bien y gloria de la población que le vió nacer, todos los días está haciendo en el difícil arte de Apeles.

Explica que «durante su corta estancia entre sus conciudadanos, ha sido objeto de las mayores deferencias por parte de sus numerosos amigos y admiradores de su genio artístico». I diu que ha de marxar a Barcelona «para reproducir al lienzo algunos asuntos sobre la guerra de África que dicho joven tuvo ocasión de presenciar durante su estancia en el teatro de los últimos acontecimientos»⁴¹.

Després de passar dotze dies a la ciutat, el 7 de juny marxà a Barcelona. «En su cartera de viaje recién efectuado a África, ha mostrado en esta ciudad gran número de croquis y dibujos referentes a la guerra», treballs que presentarà a la Diputació. «Ha prometido asimismo al Excmo. Ayuntamiento no descuidar su encargo de pintar los retratos de los generales Prim y O'Donnell y el cuadro de la batalla de Castillejos»⁴². Ben aviat viatjà a París, on intentà entrevistar-se amb el general Prim, que llavors era a la capital francesa, per saludar-lo, precisar detalls de les escenes marroquines i confirmar si li era concedida la Creu de Carles III que li havia promès, però no va aconseguir veure'l⁴³.

El gran èxit de l'exposició de Fortuny a la Diputació de Barcelona, que va tenir lloc el mes de febrer de 1862, intensificà la seva fama. El públic, la crítica i la premsa es pronunciaren incondicionalment a favor seu. L'èxit de Fortuny, i sobretot els elevats preus pagats per les seves obres, impressionava fortament la societat i la premsa reusenques, i aquesta sovint se'n feia ressò al llarg de tota la seva trajectòria artística⁴⁴. Un èxit i un reconeixement artístic i social que provocà que, el mateix febrer de 1862, la societat recreativa El Círcol, creada per l'alta burgesia reusenca, el nomenés soci honorari de l'entitat, «cuyo mérito en su arte está admirando a propios y extraños»⁴⁵.

Fou llavors, el mes de febrer de 1862, arran de l'èxit de l'exposició de la Diputació de Barcelona, quan es publica a Reus el primer article d'opinió sobre l'orientació temàtica de l'obra de Fortuny. El metge demòcrata Tomàs Lletget (Reus, 1825 - Archena, 1898), director d'*El Eco del Centro de Lectura*, hi escrivia: «Nuestra patria está de enhorabuena: puede grabar ya en letras de oro el nombre de otro de sus hijos, eminente artista que, joven aun, asombra al mundo con sus brillantes concepciones». Diu que Fortuny

[...] ha sido proclamado hoy a voz en grito no solo artista, sino artista privilegiado.

Las brillantes muestras de su claro ingenio que admira Barcelona le colocan a inmensa altura, y nos hacen esperar que haciéndose un día verdadero intérprete del arte, sabrá reproducir por medio del símbolo la expresión de nuestra vida interior, de nuestras costumbres, de la marcha progresiva de la humanidad, de nuestras miserias y de nuestras disensiones, y arrancará gritos de entusiasmo del corazón de la posteridad cuando vea trasladadas al lienzo las terribles escenas de que ha sido testigo este siglo de luchas y revoluciones políticas y sociales.

Li demana que deixi estar la pintura inspirada en temps pretèrits i que faci una pintura reflex del present, una crida a la pintura realista: «Como artista no debe limitarse a reproducir episodios de otros tiempos, sinó, que, encarnándose con nuestro siglo, ha de ser el eco fiel de los gritos de dolor y entusiasmo que exhala el pueblo al romper eslabón por eslabón la cadena de la esclavitud», tot i que, diu:

[...] no tratamos de aconsejarle por que esta sería una loca pretensión que jamás ha pasado por nuestra mente, pero si deseamos que cumpla la gloriosa misión para que ha venido al mundo. Admiradores de su artístico talento le rendimos este pequeño tributo, débil muestra del férvido entusiasmo que nuestro pecho abriga⁴⁶.

La segona exposició amb obres de Fortuny a Reus (1862)

Del 14 al 17 de setembre de 1862, se celebrà una exposició artística i industrial organitzada pel Centre de Lectura, la tercera amb obres d'art realitzada a la ciutat, en paral·lel a l'Exposició Concurs Agrícola de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Era formada per pintures i dibuixos de Marià Fortuny, Josep Tapiró, Baldomer Galofre i Domènec Soberano, entre d'altres artistes. Va ser la segona exposició amb la participació de Fortuny a la ciutat, aleshores ja com a artista consagrat. L'exposició fou un gran èxit i la visitaren un gran nombre de reusencs, ja que l'entrada era lliure per a tothom qui anés acompanyat d'un soci de l'entitat organitzadora. Segons Josep Güell, els salons del Centre durant els quatre dies de l'exposició «se han visto materialmente ocupados por una inmensa multitud», i segons el *Diario de Reus*: «ha sido inmenso el gentío que ha atestado continuamente aquellos salones»⁴⁷. No ha quedat constància, però, de quines obres de Fortuny s'hi exposaren.

Fortuny a Reus (1863)

Després d'un nou viatge al Marroc la tardor de 1862, el desembre tornà a Barcelona. D'allí, Fortuny anà a passar uns quants dies amb els amics i els familiars a Reus, on arribà el 31 de gener de 1863. La seva estada coincidí amb l'inici de les festes de Carnaval, singularment fastuosos a la ciutat en aquells anys⁴⁸. La premsa local se'n feu ressò i, segons el *Diario de Reus*, «los muchos amigos con que cuenta en esta ciudad se alegrarán con nosotros de la visita que ha querido dedicarnos nuestro paisano el simpático artista». Després que Fortuny se n'anés, comenta:

[...] durante los pocos días que el señor Fortuny ha permanecido entre sus paisanos, ha sido agasajado de continuo por sus muchos amigos admiradores, hasta el punto de haberle dejado plenamente satisfecho. La mayor parte de nuestras sociedades se apresuraron a nombrarle su socio honorario y además la [Sociedad] Literaria le obsequió con un improvisado pero exquisito refresco.

Hom diu que el famós quadre *La fantasía de la pólvora* el va pintar a Reus els dies que va passar a la ciutat nadiua, per regalar-lo al seu protector Bonaventura Palau, qui el va oferir al seu fill Josep Palau⁴⁹. El 5 de febrer marxà cap a Barcelona, de camí cap a Roma, on anà amb el seu amic i compatriota Josep Tapiró i on compartiren estudi⁵⁰.

El 1864, la premsa del Camp de Tarragona es fa ressò novament dels èxits de Fortuny i reproduïx un article del diari *La Época*, de Madrid, que explica la celebritat que ha assolit i que el seu estudi és visitat sovint per aristòcrates, com ara els germans del rei d'Itàlia o la germana del tsar de Rússia, que li compren quadres. El *Diario de Tarragona* informa del canvi de taller de Fortuny, que rep visites de personatges i de comissions importants, com ara l'ambaixador de Bèlgica, i reproduïx notícies d'altres periòdics, per exemple: *El Telégrafo*, de Madrid, que informa dels quadres que pinta Fortuny⁵¹. Al llarg dels anys següents, continua la mateixa tònica informativa i laudatòria, recollida per Fort: el 1865, «los aventajados artistas [Fortuny i Tapiró] siguen trabajando con la mayor actividad», i es reproduïxen informacions de les seves activitats del *Diario de Barcelona*; el 1866, «los geniales Fortuny y Tapiró fueron perfeccionándose en sus estudios produciendo cuadros de verdadero mérito», i continua la reproducció de notícies seves de la premsa barcelonina. El 1867, Fortuny i Tapiró «triunfaron espléndidamente

con sus obras todo color y vida», a Roma, París i Madrid. I el cronista reproduïx la notícia del matrimoni de Fortuny amb Cecília de Madrazo (1846-1932), de la premsa madrilenya⁵².

Una nova exposició amb obres de Fortuny, honors i mèrits (1869-1872)

El Centre de Lectura organitzà, el juliol de 1869, una exposició local d'arts, indústries i agricultura. Hi participà la majoria de pintors reusencs, encapçalats per Fortuny, amb Tapiró, Llovera i Soberano —un catàleg d'autors difícil de superar en aquells anys fora de la capital catalana—, que presentaren quadres «que fueron admirados en gran manera». S'inaugurà el diumenge 25 de juliol, en un acte molt concorregut i animat per la banda de música del regiment de Luchana. L'alcalde Antoni Soler Clariana (Reus, 1835 - Reus, 1896) pronuncià un discurs i donà per inaugurada la mostra, que restà oberta durant vuit dies i que fou molt visitada. Els salons de la casa que ocupava la societat estaven adornats i a la balconada s'hi havia col·locat una al·legoria a l'art. No ha quedat constància, però, de quines obres de Fortuny s'hi exposaren⁵³.

Durant el 1870, diu el cronista que «el nombre de Reus era pronunciado con respeto en el mundo del arte debido a que Fortuny triunfó en París con su célebre "Vicaría" y distintos cuadros, entre ellos el "Domador de serpientes"». El *Diario de Reus* recull la venda de *La Vicaria* a París: «¡Dar 72.000 francos por un pequeño lienzo! Es cierto; pero este pequeño lienzo representa tres años de la vida del artista y es una verdadera obra maestra». El 1871, Reus «celebró los triunfos que obtuvo Fortuny [...] La prensa copiaba los encomios que los diarios barceloneses tributaban a la labor de nuestros eximios pintores, vaticinándole días de gloria». L'octubre, Fortuny, acompanyat de Tapiró, viatjà per tercer cop al Marroc, en una estada de quinze dies a Tànger i Tetuan. Durant el 1872 i el 1873, la premsa continuava reproduint articles on es glossava la seva activitat artística i s'informava dels seus viatges i sobretot de les vendes que feia: «Una casa de París ofreció a Fortuny por quince de sus cuadros pequeños, 90.000 duros», o «publicose que Goupil vendió por 200.000 francos un acuarela de Fortuny», exclama impressionat el cronista⁵⁴.

El 26 de gener de 1872, el Centre de Lectura nomenà Marià Fortuny «soci de mèrit»⁵⁵. L'admiració de l'entitat cultural per Fortuny va fer que la seva efígie fos integrada a la nova capçalera de la revista *El Eco del Centro de Lectura*, a

partir del juliol de 1879, junt amb l'escut de Reus i la de l'historiador i arxiver Pròsper de Bofarull Mascaró (Reus, 1777 - Barcelona, 1859)⁵⁶.

L'impacte de la mort de Fortuny a Reus i en els reusencs (1874)

La inesperada mort de Fortuny a Roma després d'una curta malaltia, el 21 de novembre de 1874, commogué el món artístic i també la ciutat de Reus. La notícia de la seva defunció no fou coneguda pel públic català fins al dia 25, en l'edició vespertina del *Diario de Barcelona*, i no arribà a Reus fins al 26. L'endemà, *Diario de Reus* publicà un escurat telegrama amb la notícia: «Ha fallecido en Roma el pintor Fortuny a la edad de 35 años», mentre que *El Clamor del Pueblo* copià íntegrament la notícia del Brusi, que en va fer una breu trajectòria vital⁵⁷. El mateix dia 27, l'Ajuntament es reuneix de forma extraordinària en saber-se la tràgica notícia. Acorda col·locar una làpida a la façana de la seva casa natal per commemorar-ne el naixement i iniciar una subscripció general a fi d'aconseguir fons per aixecar un monument a la seva memòria «que si bien jamas será perdida para el arte ni para el mundo mientras subsistan sus cuadros, es honra nuestra perpetuarla en el recinto de esta ciudad para que las generaciones que nos sucedan, puedan ostentarlo como titulo de su gloria». També s'envià un telegrama de condol a la vídua, signat per l'alcalde Antoni Soler⁵⁸. El dia 28, *Diario de Reus* publica la notícia a primera pàgina. Escriu que l'Espanya artística està de desgràcia amb la mort de Fortuny, en fa una biografia, destaca que la desaparició del pintor trunca una carrera brillantíssima i explica que els seus quadres eren comprats a preus fabulosos fins i tot abans que els hagués acabat. Es fa ressò del fet que molts diaris donen la notícia i que reproduïen un comentari d'*El Imparcial* de Madrid, que és l'origen d'un misteri recurrent en la mort de l'artista. Segons aquest rumor, Fortuny hauria mort per les ferides rebudes en un duel amb un altre pintor espanyol o amb un aristòcrata romà per defensar l'honor de la seva esposa o de la seva cunyada Isabel, gran admiradora del pintor i que acabaria perdent la raó després de la mort de Fortuny. I encara una altra versió parlava d'un enverinament en el cafè⁵⁹. Tanmateix, no hi ha dades per objectivar aquest probable infundit de novel·la romàntica. El 24 se'n celebrà el funeral a Roma, en el qual el seu amic Josep Tapiró «con su corptaplumas escribió en el nicho donde lo metieron el nombre de Fortuny, la fecha y la indicación de que era hijo de esta ciudad»⁶⁰.

Les setmanes següents, la premsa local trans-

criu articles i detalls de cartes escrites des de Roma a alguns reusencs i a periòdics de Roma i París sobre la malaltia, la mort i l'enterrament de l'artista⁶¹. A diverses ciutats, se celebraren vetllades necrològiques, com la que va organitzar l'Ateneu Barcelonés a la capital catalana, on el poeta Josep Martí Folguera (Reus, 1850 - Barcelona, 1929) llegí una poesia al·lusiva titulada *¡Fortuny!*, creada per a l'ocasió⁶², o la de la societat La Jove Catalunya, del 28 de febrer de 1875, en què Joaquim M. Bartrina presentà el seu text *Marian Fortuny. Sos primers anys*. Bartrina, després de lloar el seu compatriota, diu, amb una fina ironia, que no explica més coses de la seva infantesa

[...] pel dubte que tinc sobre l'autenticitat de moltes de les proeses que amb el millor desig del món li atribueixen els qui diuen que foren els seus amics. Aquests son tants, que si avui és difícil trobar a Reus un vell que no hagi jugat a bales amb en Prim, és impossible trobar un jove de 30 anys que no hagi anat a estudi amb en Fortuny. [...] Tots volen il·luminar-se amb un raig de la immortalitat que brilla entorn dels homes i de les obres cèlebres; i aqueixa aspiració és sempre noble i desinteressada⁶³.

Aquells dies, *El Clamor del Pueblo* reproduïa fragments de l'article de Pedro de Madrazo y Kuntz (1816-1898), oncle polític de Fortuny, publicat a *El Tiempo*, de Madrid, igual com el *Diario de Reus*, que hi afegia un parell d'anotacions de la seva etapa reusenca anomenant el seu avi⁶⁴. El *Diario* també es feia ressò de l'organització de la venda d'obres i objectes del seu estudi, en la qual es recaudaren més de 800.000 francs, comentant que «raras veces se ha conocido en Francia entusiasmo igual por un pintor moderno», ahora que comentava que Charles Davillier escrivia la primera monografia biogràfica de Fortuny⁶⁵. També reproduïa a primera pàgina les bases per adjudicar la Pensión Fortuny, de l'Ajuntament de Barcelona, a fi de becar un pintor a Roma, publicava el poema *A Fortuny*, d'Estanislau Clariana, i reproduïa articles d'altres diaris sobre el pintor⁶⁶.

El primer intent de monument a Fortuny a Reus (1874)

L'Ajuntament de Reus, en la sessió del 27 de novembre de 1874, també acordà constituir una junta amb amics del pintor i altres persones interessades en l'art, amb l'objectiu de construir un monument a Fortuny que «a la par que conmemore sus glorias, sea un público testimonio

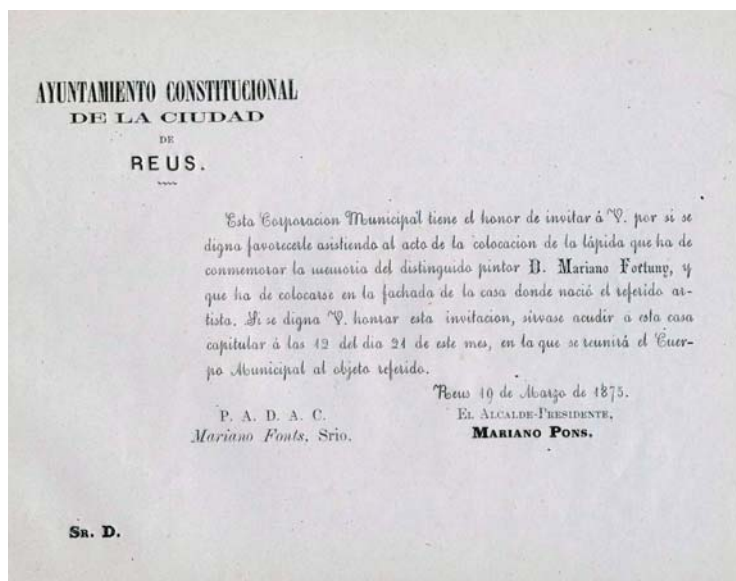

Figura 6.
Invitació de l'Ajuntament de Reus a l'acte de col·locació de la làpida en homenatge a Fortuny, a la seva casa natal. Reus, 19 de març de 1875. Arxiu Comarcal del Baix Camp-Arxiu Municipal de Reus

de como sabe Reus honrar a sus hijos predilectos, eternizando su memoria»⁶⁷. El 9 de desembre, la «Comisión iniciadora para la erección de un monumento a la memoria del pintor don Mariano Fortuny» féu pública i edità una carta, redactada en una prosa barroca per l'escriptor i secretari municipal Marià Fonts Fortuny (Reus, 1822 - Reus, 1889), en què explica àmpliament la vàlua i la universalitat del pintor i la petició als familiars i amics del difunt per tal que s'uneixin a la comissió, i fa una crida a tothom a contribuir a erigir a Reus un monument al gran artista⁶⁸. Alhora, Víctor Rosselló publica a Barcelona l'opuscle *Fortuny. Apuntes biográficos* (1874), que inclou un poema laudatori, part dels beneficis de la venda del qual cedí a la subscripció del monument a Fortuny⁶⁹.

El 13 de gener de 1875, la comissió del monument acordà celebrar, al vell Teatre Principal, una funció a benefici del monument a Fortuny. S'hi van llegir poesies dels escriptors Antoni de Bofarull, Josep M. de Barberà Canturri (Reus, 1833 - Barcelona, 1900), Estanislau Clariana Fonts (Reus, 1836 - València, 1898), Josep Martí Folguera i Víctor Rosselló⁷⁰. El 6 de febrer es tornà a reunir la comissió i, per millorar-ne l'efectivitat, se'n nomenà una d'executiva composta per Domènec Soberano, Gabriel Padrós Costa (Reus, 1832 - Madrid, 1904) —enginyer industrial afeccionat a l'art que havia estat amic de Fortuny i dels Madrazo—, Joan Macaya, el fotògraf Miquel Martínez i Marià Fonts. El 19 d'abril, la comissió anuncia que és a punt de publicar la llista de subscriptors i avisa que si algú vol apuntar-s'hi o apujar les

seves quotes abans que s'imprimeixi, ho pot fer a les societats recreatives i culturals locals, a les redaccions dels periòdics i a l'Ajuntament⁷¹. La premsa no en va recollir cap més notícia fins a l'abril de 1876, quan la comissió atorgà poders a Josep Tapiró per obrir una subscripció a Roma i a les capitals europees principals a benefici del monument⁷².

El 14 de novembre de 1876, a iniciativa del diputat a Corts Marià Pons Espinós (Reus, 1823 - Reus, 1886), la comissió del monument aconseguí una audiència privada amb el rei d'Espanya Alfons XII, per obtenir la signatura i la seva participació en l'àlbum de la subscripció del monument. Gabriel Padrós i el diputat Pons explicaren al monarca que a d'altres països s'havien iniciat subscripcions i que Reus havia pensat que calia començar-ne una de nacional. El rei, que digué que tenia diverses pintures de Fortuny, acceptà encapçalar la subscripció i l'àlbum de signatures. Sembla, però, que la recaptació de fons no anava gaire bé, segons comenta el cronista Jaume Fort l'any 1877: «No obstante sus anhelos, poco de firme logró, que Reus no sentía grandes deseos de llevarlo a cabo»⁷³. Efectivament, tot i la retòrica i les declaracions d'intencions, Reus no tindria un primer monument a Fortuny fins seixanta-cinc anys després!

Una làpida commemorativa a la casa natal de Fortuny (1875)

El 21 de març de 1875, es col·locà la làpida commemorativa a la façana de la casa natal de Fortuny. L'Ajuntament edità unes invitacions a l'acte (figura 6) i el dia abans féu una crida a la ciutadania a assistir-hi, secundada pel *Diario de Reus*⁷⁴. La corporació municipal en ple assistí a l'acte en processó cívica —excepte l'alcalde Marià Pons, que estava malalt— junt amb els membres de la comissió del monument, autoritats militars i eclesiàstiques i veïns invitats, seguits de serenos, guardes i altres empleats municipals. El carrer era ple de gent «atraïda por la novedad de la fiesta y ávida de honrar al preclaro hijo de esta ciudad, a la que ha sabido colocar a tan elevada altura». Els regidors i la comissió pujaren al pis principal i, des del balcó, l'alcalde segon Pau Soler féu un breu parlament i corregué la cortina que cobria la làpida, de marbre blanc, on es llegia en lletres daurades: «En esta casa nació Don Mariano Fortuny en 11 de junio de 1838». Tot seguit, sortiren al balcó l'escriptor i secretari municipal Marià Fonts i el professor Estanislau Clariana, que llegiren les seves poesies en honor a Fortuny. Després, Antoni Soler Clariana, vicepresident de la comissió del

monument, llegí una biografia de l'artista i féu una descripció de les gestions realitzades, exhortant els reusencs a encapçalar la subscripció. Acabat l'acte, que, segons la premsa, fou seguit per unes 3.000 persones «guardando un religioso silencio durante la lectura de aquellos trabajos literarios», se n'aixecà acta i es retornà en comitiva a la Casa de la Vila⁷⁵. L'Ajuntament edità una «Corona poetica dedicada al eminente pintor D. Mariano Fortuny, con motivo de la colocación de una lápida, como tributo a su memoria, en la fachada de la casa donde nació», amb tres poemes titulats *A Fortuny*, signats per Marià Fonts, Estanislau Clariana i Joaquim M. Bartrina⁷⁶ (figura 7). Bartrina escrigué que l'Ajuntament havia demanat a la vídua la paleta amb la qual pintava Fortuny per posar-la a la sala del Consistori on es guarda «l'espasa amb què un altre fill de Reus, Joan Prim, aconseguí fama immortal a l'Àfrica. L'espasa i la paleta ha estat iguals mitjans per a arribar al temple de la fama, però jo tinc per més santa la que s'adquireix amb la segona que la que s'adquireix amb la primera»⁷⁷.

El 1875, l'Ajuntament de Reus acordà dedicar un carrer o una plaça a Fortuny, però acabà l'any i no es materialitzà l'acord. També en això, malgrat els acords i les declaracions, hagueren de passar vint-i-set anys fins que un carrer de la ciutat portés el nom del pintor. I encara per poc temps... Les publicacions locals continuaven reproduint articles de la premsa de Barcelona i Madrid sobre el pintor i, pel primer aniversari de la seva mort, el *Diario de Reus* en publicà un recordatori⁷⁸. El març, Josep Tapiró envià a Marià Pons, president de la societat La Filarmónica —abans Ateneu Liberal—, una fotografia d'un retrat seu fet per Fortuny, de cos sencer i de petit format. S'encarregà al fotògraf Miquel Martínez que l'ampliés a mida natural per posar-lo a la Galeria de Reusencs que tenia la societat⁷⁹. I l'últim retrat que féu Fortuny fou el del seu amic Tapiró, dibuixat a ploma, i que la vídua regalà a Tapiró, amb la inscripció «El último retrato que hizo mi marido. Cecilia de Madrazo, viuda de Fortuny»⁸⁰.

Intents de portar el cos de Fortuny a Reus (1875)

L'Ajuntament de Reus inicià ben aviat gestions per tal d'aconseguir portar la tomba de Fortuny a la ciutat. Ja el 5 de gener de 1875 indicà a la comissió executiva del monument que «reclame el cadaver del pintor para su traslado a Reus». El 19 de març, Gabriel Padrós, en nom de la comissió, escrigué a la vídua, Cecília de Madrazo, per demanar-li el trasllat del cos de l'artista.

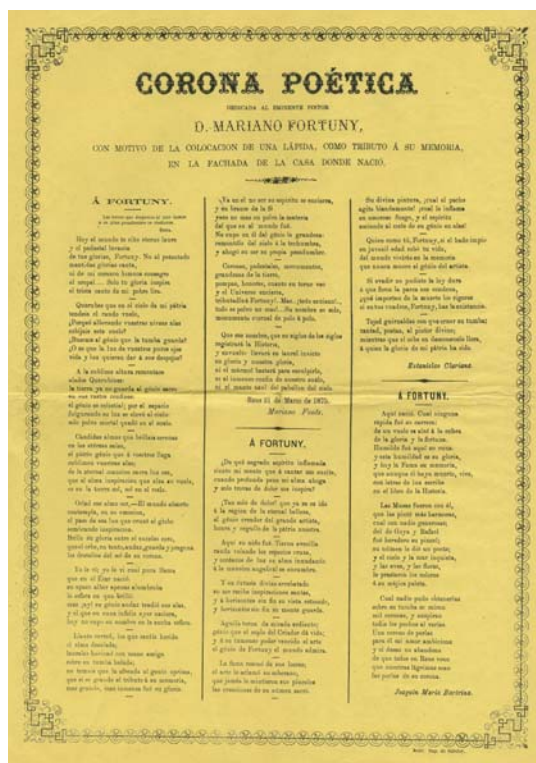

Figura 7. «Corona poética dedicada al eminente pintor D. Mariano Fortuny, con motivo de la colocación de una lápida, como tributo a su memoria, en la fachada de la casa donde nació». 1875. Arxiu Comarcal del Baix Camp-Arxiu Municipal de Reus

Fou Pedro de Madrazo qui contestà negant-se a traslladar-ne el cos, però oferint-ne el cor, que li havia estat extret poc després de morir i que havia estat portat a Madrid per Federico de Madrazo Kuntz (1815-1894), sogre de Fortuny. La família demanava que es diposités a l'església de Sant Pere, en un cenotafi adherit al mur de l'església «como tantos se ven fuera de España [...] y principalmente en Venecia, Florencia y Nápoles, donde hace bellissimo efecto». La comissió es reuní d'urgència el 14 de maig i acordà gustosa «honrar dignamente tan preciosa ofrenda que depositará en un Cenotafio adosado en la pared de nuestra iglesia parroquial de San Pedro, donde fue bautizado el gran artista»⁸¹. El 7 de juny, l'alcalde Marià Pons es desplaçà a Madrid, on Madrazo li lliurà el cor de Fortuny col·locat en una arqueta de plata. S'acordà dipositar-la interinament —mentre es construïa el cenotafi— en l'arca de tres claus que hi havia al saló de plens de l'Ajuntament de Reus. Tot seguit es va tancar i una clau la va guardar l'alcalde, una altra, Carles Roig Freixa, membre de la comissió del monument, i la tercera, el secretari municipal. Allí s'estigué fins a l'1 de desembre de l'any següent.⁸² Allí estigué fins l'1 de desembre de l'any següent. El desembre, el *Diario de Reus*, comentant el contingut d'un suplement publicat

Figura 8.
Cenotafi de Fortuny. Obra de Joan Roig Solé

per *La Ilustración Española y Americana* sobre Fortuny, reclama

[...] ese cadáver para darle honrosa sepultura en nuestra patria. ¿No podrá accederse a esta petición? ¿Habrán de quedar abandonados aquellos gloriosos restos en lejano y extraño suelo? Creemos que no, porque el sacrificio que se pide es muy pequeño, y la figura de Mariano Fortuny es muy grande, tan grande que su fama llena todos los ámbitos de la Europa artística⁸³.

Encara el 1907, el diari *Las Circunstancias* publicava una carta del professor de l'Institut Federico Raimundo demanant a la premsa local, a la de Madrid, a l'Asociación de Escritores y Artistas i a «todos los verdaderos amantes de las glorias de los preclaros hijos de España, si consideran digno el que los restos de uno de sus hijos no descansen en ese mausoleo o panteón de hombres ilustres del siglo XIX». Demanava el trasllat a Reus de les seves despulles mortals: «¡Cuanto lo agradecerían esta hermosa ciudad, su maestro, anciano de 93 años todavía pintando, una especie de Ticiano, sus paisanos, los amantes del divino arte y España entera!»⁸⁴.

Una nova exposició amb obres de Fortuny a Reus (1876)

El maig de 1876, Càstul Soberano Roca (Reus, 1859 - Reus, 1895), fill de Domènec Soberano, va fer la primera exposició pública de les seves creacions artístiques, juntament, i sens dubte com a reclam, amb quadres de Fortuny, Josep Tapiró i Josep Llovera⁸⁵.

El cor de Fortuny a Reus (1876)

La intensa emoció que provocà la mort de Fortuny a Roma fou paral·lela a la que visqué Reus en rebre, dos anys després, les despulles del seu cor. La ciutat que el va veure néixer el diposità, talment com una autèntica relíquia, a l'església de Sant Pere. L'1 de desembre de 1876, el cor fou finalment traslladat des de l'Ajuntament fins a l'església de Sant Pere, en una comitiva solemne formada per membres de l'Ajuntament i de la comissió del monument, autoritats judicials i militars, diputats provincials, docents, representants d'entitats i un bon nombre de ciutadans. Col·locaren l'arqueta, que era dins una urna de vidre, sobre una safata de plata i fou traslladada, seguint els compassos d'una marxa fúnebre, juntament amb els macers i la bandera de la ciutat, cap a l'església prioral. La safata amb el cor era portada per l'arxiver municipal Andreu de Bofarull i pel regidor Francesc Sostres, amb familiars de Fortuny al seu costat. Un cop al temple, decorat per a l'ocasió, l'alcalde accidental Francesc Figuerola glossà la figura del pintor i col·locà l'urna al cenotafi de marbre blanc realitzat per l'escultor Joan Roig Solé a la capella del Santíssim, al mur lateral esquerre de l'altar major. El cenotafi té esculpit al semicercle superior un medalló en alt relleu amb el bust de Fortuny; als plafons laterals, s'hi veuen la paleta, els pinzells i les carteres d'aiguaforts, accessoris emblemàtics de la seva activitat, amb branques de llorer; en dos petits medallons més, hi figuren les dates del naixement i de la mort del pintor. A la base, hi té esculpida la inscripció, original de Marià Fonts, «Depósito del corazón de Fortuny. Dió el alma al cielo. Su fama al mundo. El corazón a su Patria». La làpida és rodejada de mosaics (figura 8). El notari Socías n'aixecà l'acta corresponent i tot seguit se celebrà un ofici de difunts, en el transcurs del qual l'orquestra interpretà un rèquiem del mestre Eslava. Els parents de Fortuny residents a Reus presidiren el dol, ja que la vídua i les germanes del difunt no hi assistiren. Un cop acabat, l'alcalde i el president de la comissió dirigiren a la vídua, Cecília de Madrazo, una comunicació d'agraïment on explicaven l'acte⁸⁶. *Las Circunstancias* li dedicà una portada especial, ribetejada en negre, amb el títular «Las Circunstancias a Fortuny con motivo de la fiesta que se celebra hoy para solemnizar el acto de depositar su corazón en el cenotafio erigido en la iglesia parroquial de San Pedro para perpetuar la memoria de tan ilustre artista». En fa una semblança biogràfica laudatòria i explica que la Guerra Carlina havia impedit

materialitzar la construcció d'un monument a la seva memòria, tal com es mereixia⁸⁷.

Pedro de Madrazo va escriure una carta oberta a la vídua de Fortuny, la seva neboda, on li agraeix que hagi donat el cor a Reus i descriu l'acte. Explica que el projecte inicial de cenotafi d'un «afamado escultor de la Corte» no va ser acceptat per l'arquebisbe tarragoní, «quien descubrió en él una fisonomía un tanto profana». La comissió de Reus, encapçalada per Gabriel Padrós, buscà un altre escultor per a un nou projecte sense reminiscències paganes i en el qual el cor no ocupés el lloc d'una relíquia exposada al culte públic, com en el primer. El nou projecte fou acceptat pel clergat tarragoní, però encara calia el permís de l'autoritat vaticana, ja que «las calumnias y disparatadas versiones que los noticieros de café propalaron por este país» —sobre la seva mort en un dol d'honor— «versiones que hacían problemática su muerte dentro del gremio católico», havien arribat a les autoritats eclesiàstiques. Finalment, fou concedit el permís i es tirà endavant el cenotafi, «de carácter severamente cristiano»⁸⁸. Aquest fet, si hem de creure Ciervo, i no fou l'únic a fer-ho, provocà que admiradors del pintor visitessin l'església. Diu Ciervo:

Cuanto veces he ido a Reus, he orado ante el cenotafio que guarda el corazón de Mariano Fortuny en la capilla de los marqueses de Tamarit, de la parroquia de san Pedro, y en aquellos momentos se me aparecían en visión los cuadros que el insigne artista pintó en Italia, Africa, España y Francia⁸⁹.

El 21 de novembre de 1876, el segon aniversari de la mort de Fortuny també fou commemorat a la premsa. *Las Circunstancias* li dedicà tota la primera pàgina amb el text «A la memoria de Fortuny», compost de fragments d'un de Josep Güell, publicat en un diari sud-americà. I el *Diario de Reus* dedica una bona part de la portada a explicar l'audiència amb el rei d'Espanya de la comissió del monument⁹⁰. El novembre de 1877, pel tercer aniversari de la seva mort, *El Eco del Centro de Lectura* el recordava amb un article i un poema laudatori⁹¹, igualment que el 1880, en el cinquè aniversari de la seva mort, en què exclamava: «¡Tal vez no está lejano el día que la ciudad que lo vió nacer, eleve un monumento a su memoria!»⁹². El març d'aquell any, Federico de Madrazo regalà a l'Ajuntament de Reus un bust en guix de Fortuny, original de l'escultor napolità Vincenzo Gemito (1852-1929), fet a Portici dos mesos abans de morir el pintor. El bust es col·locà al saló de plens de l'Ajuntament⁹³.

Dos americans darrere les passes de Fortuny a Reus (1881)

L'historiador de l'art Jordi À. Carbonell ha fet sortir a la llum l'interessant relat del matrimoni nord-americà format per l'escriptora Elisabeth Williams Champney (1850-1922) i el pintor James Wells Champney (1843-1903), que il·lustra l'admiració que despertaven Marià Fortuny i Henri Regnault (1843-1871), desapareguts pocs anys abans, en els artistes joves⁹⁴. La narració del viatge dels Champney és un autèntic itinerari devocional pels escenaris i per la iconografia d'aquests pintors venerats. Va ser publicat el mes de novembre de 1881 a la revista cultural *The Century*, de Nova York. Un dels primers indrets que visità la parella fou la ciutat de Reus, per tal de passejar pels escenaris de la infantesa de Fortuny. Tot i que no se n'emportaren gaire bona impressió pel seu aspecte industrial i dinàmic, que era tot el contrari del que es considerava pintoresc: «Sorollosa, bruta i gens pintoresca, com d'altres ciutats industrials. Hi havia ben poca cosa per inspirar o fomentar el gust artístic». Malgrat aquesta decepció inicial, quan passejaren per la plaça del Mercadal, van apreciar l'acolorida realitat humana del mercat, del qual els cridà l'atenció la tipologia de la gent:

Dones camperoles de magnífiques espatlles i ulls meravellosos xisclaven i renyaven sobre les caixes de fruita els operaris ennegrits pel carbó, homes curts i fermes, forts com petits titans, amb ulls excitats i punys com masses que parlaven del seu amor per la gresca i la revolta.

A partir de l'observació d'aquells personatges temperamentals, Champney reflexiona sobre la gran diferència d'origen social i cultural entre Regnault i Fortuny. Segons l'autora, el reusenc obtingué el talent i la sensibilitat de manera innata, per caràcter racial i gràcia divina, cosa que reforçava la idea de geni d'aquest pintor: Fortuny. Diu:

[...] provenia d'un original i notable motlle, però va ser modelat amb fang comú. Però el fang de Catalunya és diferent de la fràgil i cridanera terrissa andalusa, els catalans són una raça diferent de la gent indolent del sud d'Espanya, i el geni de Fortuny no va ser més escàs per no haver estat heretat, ja que va ser-li atorgat directament per Déu.

La parella va visitar la casa on havia nascut l'artista i va comentar l'existència d'una plaça commemorativa a la façana. Després, ana-

Figura 9.
El Teatre Fortuny de Reus, inaugurat el 1882. Fotografia: Pragma

Figura 10.
Portada de *Reus Artistich* dedicada a Marià Fortuny.
Abril de 1890. Biblioteca Central Xavier Amorós, Reus

ren a l'església de Sant Pere, on hi ha el cor de Fortuny, i trobaren el pintor Josep Tapiró, amic de Fortuny des de la infantesa, que els va portar a casa de la seva família per mostrar-los uns quants records que en guardava. Aquell conjunt de relíquies va semblar sinistre a Champney:

[...] ens ensenyà moltes fotografies i algunes còpies dels seus quadres, com també una vitrina de records —una mena de santuari folrat de vellut negre—, on la màscara de guix presa de l'artista mort estava coberta amb un fragment del llenç mortuori emprat al seu funeral, i dos dels seus pinzells, creuats a sota, eren preservats com a relíquies sagrades, amb una o dues cartes, i un retrat de Tapiró, fet a tinta per Fortuny. Era realment un petit santuari ben horrible, i ens en vam anar amb un sentiment d'alleujament.

Després, tots tres van anar a visitar Domènec Soberano al seu estudi:

[...] un lloc petit i pintoresc, molt estrany i provincià, però el mestre es comportava amb la majestuosa dignitat de l'home que ha adorat el seu deixeble i que sentia que alguna cosa de la glòria de la nova estrella es reflectia en ell mateix. Ens conduí a una galeria d'art lil·liputenc [...] on el quadre central era el retaule que Fortuny pintà a la

seva escola quan tenia catorze anys, al qual devia l'accés a l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona.

Soberano, tot i manifestar que es tractava d'un treball primerenc sense importància, afirmava que li havien ofert molts diners perquè el vengués i els mostrà una petita peça orientalista de Fortuny pintada en aquell taller la primavera de 1860, quan va tornar de la Guerra d'Àfrica. Champney cita les paraules del fill de Soberano sobre aquesta obra:

Va pintar-lo aquí, al meu estudi —va dir-nos el jove—, després de tornar del Marroc. Desitjava oferir-nos algun record d'aquell lloc estrambòtic. Ens en va explicar moltes històries meravelloses. Ah! Ell mai no oblidà els vells amics, ni tan sols després de casar-se, quan entrà al *grande monde*.

També van veure un quadern de dibuixos infantils de Fortuny, on, segons Champney, ja s'hi albirava l'afecció del pintor cap a la temàtica orientalista, atès que hi havia diversos caps amb turbant i figures senceres de musulmans i camells⁹⁵. Champney aprofita el relat de la visita a Reus per narrar els fets més destacables de la joventut de Fortuny, sempre de forma apologetica, a partir dels textos biogràfics publicats, principalment la biografia del baró Davillier.

El Teatre Fortuny, un homenatge (1882)

L'admiració absoluta per Fortuny era un fet a la ciutat, de manera que la seva imatge passà a formar part de la iconografia col·lectiva de la localitat i la seva presència va esdevenir recurrent en els més diversos actes, llocs i publicacions⁹⁶. A més a més, el nom de l'artista començà a ser present en els indrets més diversos. Potser el més destacat va ser el del nou i esplendorós teatre de la ciutat. Els més destacats exponents de la burgesia reusenca dels anys de la Restauració van ser els promotors de la construcció del millor teatre de la localitat. Es decidí que s'havia de dir Teatre Fortuny i ser propi d'una ciutat moderna, progressista i burgesa, totalment d'acord amb l'esperit del segle. El teló de boca representa l'obra *La Libèl·lula*, de Fortuny, feta pels pintors i escenògrafs Fèlix Urgellés (Barcelona, 1845 - Barcelona, 1919) i Miquel Moragas (Barcelona, 1840 - Barcelona, 1916). A la bambalina del tancament de l'escenari, hi figura un retrat del pintor en un medalló, obra de Francesc Soler Rovirosa (Barcelona, 1836 - Barcelona, 1900), i al mig de l'escalinata principal, un bust de Fortuny, de l'escultor Josep Reynés (Barcelona, 1850 - Barcelona, 1926). La inauguració, celebrada el 16 de novembre de 1882, s'inicià amb un homenatge al pintor, en què els cors del Centre de Lectura, acompanyats de l'orquestra del teatre, cantaren l'*Himne a Fortuny*, amb lletra de Marià Fonts i música d'August Oliva Julià (Reus (?) - Reus, 1912), dirigits per Cecili Sanmartí. A la part literària, el catedràtic i poeta Eugeni Mata Miarons (Reus, 1846 - Reus, 1899) recità un sonet al·legòric; Marià Fonts (la Canonja, Tarragonès, 1822 - Reus, Baix Camp, 1889), el poema *Canto a Fortuny*, a l'estil del poeta Zorrilla, i el catedràtic i escriptor Isidor Frias Fontanilles (el Vendrel, 1847 - Reus, 1890) en pronuncià el discurs inaugural. Després de forts aplaudiments, es baixà el teló de boca, que fou admirat i aclamat pel públic. Tot un homenatge a un artista de prestigi internacional⁹⁷ (figura 9).

El 31 d'octubre de 1884, en un homenatge al pintor, deu anys després de la seva mort, l'Ajuntament es reuní en sessió pública extraordinària per col·locar, en un dels salons municipals, una làpida commemorativa dedicada a la memòria de Fortuny, «gloria del arte y ornamento de la patria y del mundo artístico»⁹⁸. El 1885, l'artista i activista cultural Ramon Casals Vernis fundà una acadèmia d'art, a la qual posà el nom de Fortuny, en homenatge al pintor⁹⁹. A més, la premsa local continuava publicant informació sobre Fortuny i la seva obra, i alguna vegada, crítica d'art. L'escriptor i perio-

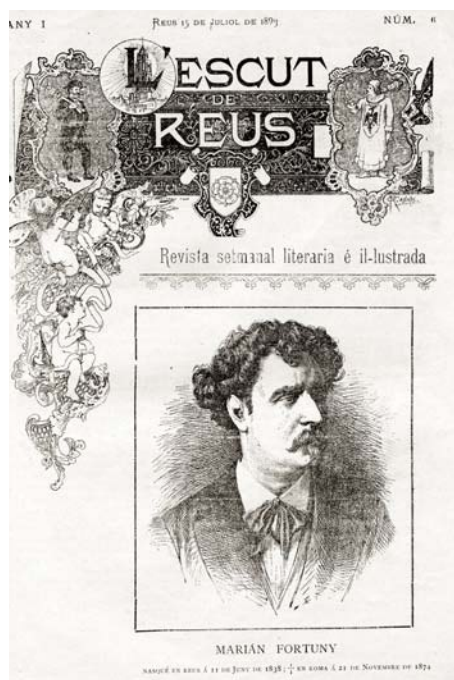

Figura 11.
Portada de *L'Escut de Reus*, dedicada a Marià Fortuny.
Juliol de 1893. Biblioteca Central Xavier Amorós, Reus.

Figura 12.
Obligació del Banc de Reus, amb l'efígie de Fortuny, emesa el 1921.
Col·lecció Antoni Zaragoza Mercadé (AZM)

dista barceloní, especialista en literatura i art, Francesc Miquel Badia (1840-1899), autor del llibre *Fortuny, su vida y obras* (1887), publicà, al *Diario de Reus*, l'article «Los aguafuertes de Fortuny», on diu: «son la mayor y más interesante manifestación de su ingenio»¹⁰⁰. També diverses publicacions il·lustrades finiseculars dediquen les seves portades a Fortuny, com ara les revistes *Reus Artístich* (1890) (figura 10) i *L'Escut de Reus*¹⁰¹ (1893) (figura 11). Però potser una prova que Fortuny era realment un mite compartit pels més diversos sectors ciutadans és el fet que, més enllà de l'àmbit cultural i artístic, també el món de les finances, repre-

Figura 12.
Esbós de l'oli *El Doctor Josep Alberich Casas visitant a un malalt de còlera* (1854), IMMR 55.

sentat pel Banc de Reus, li reté homenatge: en una de les obligacions al portador del Banco de Reus de Descuentos y Préstamos, emeses l'1 de gener de 1921 —les de la sèrie G de 50 pessetes—, hi apareix la imatge del bust de Fortuny dibuixada pel prestigiós gravador Enric Vaquer (1874-1931) (figura 12).

Noves exposicions amb obres de Fortuny (1902 i 1912)

Amb el nou segle, el record de Fortuny continuava viu a la ciutat. L'11 de juny de 1902,

per exemple, el *Diario de Reus* recordava el seu natalici «como una fecha digna de ser recordada por ser una de las más grandes figuras que cuenta el arte pictórico en el siglo XIX»¹⁰². Pocs dies després, la novella secció d'Art del Centre de Lectura organitzà una exposició col·lectiva de pintura, inaugurada el 28 de juny de 1902, en la qual s'exhibí una obra de Fortuny. Es tracta d'un estudi a l'oli per al quadre que li valgué la pensió a Roma, *El comte Ramon Berenguer III clavant l'ensenya a la torre del castell de Fòs*, llavors propietat de Joan Sardà, un dels pocs originals de Fortuny que hi havia a la ciutat. El Fortuny era acompanyat per obres de Llovera (Reus, 1846 - Reus, 1896), Galofre (Valls, 1865 - Barcelona, 1942), Soberano, Aleix Clapés (Vilassar de Dalt, 1850 - Barcelona, 1920) —amb una reproducció d'un quadre de Fortuny— i d'altres ja modernistes, com ara Hortensi Güell Güell (Reus, 1876 - Salou, 1899) i Joaquim Mir (Barcelona, 1873 - Barcelona, 1940)¹⁰³.

El 29 de juny de 1912, la comissió de festes del Centre Republicà Possibilista de Reus, presidida per Jaume Fort, inaugurà l'Exposició Pictòrica d'Artistes Reusencs. La sala d'honor de l'exposició estava formada per obres de Marià Fortuny, Josep Tapiró, Baldomer Galofre, Josep Llovera i Domènec Soberano. La resta de l'exposició era composta per obres de la majoria d'artistes nascuts o residents a la ciutat. Fou força visitada i comentada¹⁰⁴. El 22 de novembre, el *Diario de Reus* recordava que «ayer se cumplieron cuarenta y dos años del fallecimiento del ilustre reusense don Mariano Fortuny», i en feia una biografia.

[continuarà al proper número]

1. J. GÜELL I MERCADER, «Fortuny y sus cuadros», *Revista Contemporanea*, Madrid, III-IV-1877, p. 21-47, i *El Eco del Centro de Lectura*, 30-IV, 10, 20 i 30-V-1877.
2. Per als apunts biogràfics dels primers anys, he seguit J. C. DAVILLIER, *Fortuny, sa vie, son oeuvre, sa correspondance*, París, 1875, que utilitza documents familiars; GÜELL, «Fortuny...», op. cit.; A. DE BOFARULL, «Fortuny. Llassos de afecte», *La Lluanera de Nova York*, XII-1878, p. 2-3; J. M. BARTRINA, «Marian Fortuny. Sos primers anys», *Obras en prosa y verso*. Barcelona, 1881, p. 61-70; R. CASALS, «Marian Fortuny i Marsal», *Revista del Centre de Lectura*, I-XII-1924, I i 15-I, I i 15-II i I-III-1925; J. FOLCH I TORRES, *Fortuny*, Reus, 1962, i C. GONZÁLEZ i M. MARTÍ, *Mariano Fortuny Marsal*, Barcelona, 1989.
3. El full del Llibre de Baptismes de l'església de Sant Pere, amb la inscripció del naixement de Fortuny, va ser arrencat per algun insensat.
4. Vegeu AADD, «Una societat en ebullició. 1800-1923», *Història General de Reus*, vol. III, Ajuntament de Reus, 2003.
5. En aquells anys, a més, modelà un cap nou per al gegant gran de la ciutat, que s'havia malmès, i féu una màscara de cera de la difunta mare dels historiadors Andreu (Reus, 1810 - Reus, 1882) i Antoni de Bofarull Brocà (Reus, 1821 - Barcelona, 1892) (FOLCH, *Fortuny*, op. cit., p. 15).
6. Tal com ho confirma l'avi a la carta de sol·licitud d'ajut a la Diputació de Barcelona, que deia també que n'hi havia dos que estaven internats a la Casa de Caritat de Reus (carta del 23-II-1856, Arxiu de l'IMMR). FOLCH, *Fortuny*, p. 50, diu que només eren dos germans, Marià i Adelaida, i que es tractaria d'unes «tristíssimes argücies» per aconseguir ajut econòmic. CASALS, «Marian...», op. cit., també diu que només eren dos germans, però uns altres testimonis coetanis corroboren que eren quatre. Segons GONZÁLEZ-MARTÍ, *Mariano...*, op. cit., p. 15, 22 i 71, la seva germana Adelaida es casà amb Pere Comella, de Berga; Isabel, que morí el 1879, es casà amb Jaume Escriu; mentre que del seu germà Joan només en diu que tingué una filla, «Antoñita». Les dues germanes anaren a viure a Barcelona, on Fortuny els enviava diners, i tots aquests familiars, després de la mort de l'artista, mantingueren correspondència amb Cecília de Madrazo, que també els ajudà econòmicament. Pel matrimoni, vegeu el Llibre de Matrimonis, 10, f. 71, Arxiu Parroquial de Sant Pere, Reus.
7. Ha resultat fallit l'intent de localitzar documentació de la data de defunció dels pares de Fortuny, sobre els quals no hi ha coincidència pel que fa a l'any ni al lloc de defunció, 1849, 1850 o 1852, segons les fonts.
8. Una visió de l'avi i els primers anys de Fortuny a J. CASTRO, «El abuelo de Fortuny», *La Ilustración Española y Americana*, 8-I-1875, p. 6-7, reproduït a J. FORT, *Anales de Reus*, VII, p. 299-305. El record de l'avi l'acompanyà al llarg de tota la seva vida. En la seva estada a Londres, la primavera de 1874, acompanyat del seu amic el baró Davillier, Fortuny visità el museu de figures de cera de Madame Toussaud, en memòria del seu avi, i li va explicar al seu amic la gran aventura del «Marià de les Figures» (FOLCH, *Fortuny*, p. 167).
9. Segons Casals, era tan gran la seva afició al dibuix que, l'any 1849, en una paret encalada, Fortuny hi dibuixà amb llapis pedra, a la manera d'un grafit, el retrat del seu avi i de dos personatges de la localitat que tothom reconeixia: «Ningú tenia prou paraules per alabar lo que la gent senzilla ho considerava un prodigi de criatura». I poc després «executà altres dibuixos que li valgueren no sols l'admiració sinó la confirmació de les seves especials aptituds que foren a tot arreu proclamades pels entusiastes conveïns» (CASALS, «Marian...», op. cit., II, p. 6). L'escriptor Víctor Rosselló Nadal (Reus, 1844 - Reus, 1914) explica la total disposició de Fortuny per al dibuix i que a l'escola dibuixava episodis de la Guerra dels Matiners. Ja adult, tornà a pintar episodis d'aquella guerra (V. ROSSELLÓ, *Fortuny. Apuntes biográficos*, Barcelona, 1874, p. 6-7). El poeta i filòsof Joaquim M. Bartrina d'Aixemús (Reus, 1850 - Barcelona, 1880) explica que Fortuny només deixà de dibuixar quan se li clavà una punxa a la mà, que se li infectà greument i un metge anomenat Gatimó digué que no hi havia més remei que l'amputació. Sortosament, l'avi no cregué aquell metge i aconseguiren curar-li la mà. «Si el parer facultatiu arriba a triomfar [...] Fortuny sens dubte no hauria estat Fortuny» (BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 63-64).
10. Antoni Verdager Rovira (Barcelona, 1783 - Reus, c. 1860), pintor i mestre de dibuix, fill d'Antoni Verdager Lluñell (Madrid, 1742 - Reus, 1820). Estudià a la capital catalana, dibuix a l'acadèmia de Bonaventura Planella (Barcelona, 1772 - Barcelona, 1844) i pintura amb Josep Bernat Flaugier (Lo Martegue, Provença, 1757 - Barcelona, 1813). El 1806 anà a viure a Reus, amb la seva família i quan el seu pare —pintor de certa anomenada—, ja ancià, va deixar l'ensenyament del dibuix, ell es féu càrrec de l'escola, situada al carrer de la Concepció. Pintà, junt amb el seu pare, els frescos i els quadres de l'altar major de l'ermita del Roser. Afrancesat d'idees enciclopedistes, liberal i racionalista, amb el retorn del rei Ferran VII el 1814, hagué d'exiliar-se a França fins al 1820. Segons Güell, mostrava una contradicció oberta entre la teoria i la pràctica artística. Format en l'escola dels natzarens, en la teoria es mostrava atrevit i independent en l'elecció dels temes i original en els recursos d'efecte, però en la pràctica era el dibuixant i el pintor «més arcaïch, immutable y amanerat que pot imaginarse». Partidari acèrrim de la divulgació del dibuix, opinava que artesans i pagesos havien de saber dibuix i contribuï a expandir les escoles que n'ensenyaven. Però el seu mètode d'ensenyament, estil Julien, el seu model preferit, «feia inútils les millors disposicions naturals i l'atenció més concentrada. [...] Tota taca de color feta d'una sola pincellada era una heretgia». Deixà poques obres que «mostran que no passava d'una mitjanja», l'encertava més en els frescos en els sostres d'algunes cases de la ciutat, on pintava temes mitològics. L'any 1833, pintà la decoració de la Piràmide i l'Arc de Triomf locals. La seva obra més popular fou el dibuix del *Bombardeig de Reus de 1843*, que, litografiat, es trobava als menjadors de moltes cases de la ciutat (J. GÜELL, *Cosas de Reus: Recorts d'un jove que ja no ho es*, Reus, 1900, p. 61-72). Segons A. Llovera, Fortuny va deixar a l'acadèmia alguns dibuixos i, quan va començar a ser famós, Verdager els enmarcà, els penjà en un lloc prominent i els ensenyava a totes les visites, dient que aquell alumne sí que destacava i no els que tenia llavors. Els alumnes es van cansar del greuge i van embrutar i omplir de pebrots i tomàquets els dibuixos i quan el mestre —que s'havia tornat molt curt de vista— els continuava ensenyant, tota la classe es reventava d'aguantar-se el riure (A.

LLOVERA, «El sr. Verdaguer, mestre de dibuix», *Revista del Centre de Lectura*, 15-III-1921, reproduït a J. IGLÉSIES, *Güell i Mercader i el segon volum de Coses de Reus*, Reus, 1965, p. 126-128).

11. Domènec Soberano Mestres (Reus, 1825 - 1909). Comerciant de grans, magatzemista i criador de vins, des del 1867, va ser un dels pioners de l'elaboració de vi escumós a Catalunya. Pintor afeccionat, fou deixeble del pintor Antoni Verdaguer Lluell, tot i que la seva formació va ser principalment autodidacta. Al seu estudi, hi acudiren Fortuny, Josep Tapiró Baró (Reus, 1836 - Tànger, 1913), Baldomer Galofre Giménez (Reus, 1845 - Barcelona, 1902), Josep Llovera Bufill (Reus, 1846 - Reus, 1896) i Joan Roig Solé (Reus, 1835 - Barcelona, 1918), entre d'altres. Entre les seves poques obres conegudes, hi ha *Portes del sagrari de l'església de Sant Francesc, Vista del Camp de Tarragona i Pescadors*. S'especialitzà a pintar natures mortes, bodegons i quadres de flors i fruites, amb components del clarobscur romàntic, com ara *Raim blanc i Raim negre*, tots dos de 1897. Els seus retrats eren molt dibuixats i tradicionals, com ara *Retrat del matrimoni Llobells i Retrat de Francesc Borràs*. També es dedicà a l'aquarel·la, amb paisatges. Generalment, no signava la seva obra. Treballà en la decoració de les cases Bofarull, Font Sangrà, Blanchart i Sardà. Fou amic de Marià Fortuny Baró i d'Antoni Marsal, avi i oncle de Fortuny respectivament, de qui fou el primer mestre de pintura. Endevinà les qualitats del jove pintor i el recomanà a Domenec Talarn, a Barcelona. Fortuny li restà sempre molt agraït, li regalà diverses obres i mantingueren correspondència (F. GRAS ELIAS, *Hijos Ilustres de Reus*, Reus, 1899, i C. GONZÁLEZ, «Domènec Soberano», *Homenatge a 20 artistes reusencs nats al segle XIX*, Reus, 1981, p. 50-51).

12. Antoni Basses Basses (Vic, ? - ?), argenter i pintor miniaturista, s'instal·là a Reus, on obtingué el títol de mestre argenter el 1824. Treballà al taller del seu sogre, l'argenter Jaume Quer Carreras, al carrer Major, fins l'any 1836, en què obrí el seu obrador al carrer de la Concepció. Tingué diversos càrrecs al Col·legi d'Argenters de Reus entre 1827 i 1849. Era considerat un qualificat dibuixant i pintor miniaturista de retrats sobre marfil. Aplicava les seves miniatures esmaltades a les joies (vegeu J. M.

DOMINGO, «Artistes i artesans de Reus. Antoni Basses», *Reus Semanario*, 27-X-1973; J. IGLÉSIES, *L'escultor Joan Roig Solé. 1835-1918*, Reus, 1955, i A. MARTÍNEZ, *La plateria de Reus y su Real Colegio*, I, Reus, 2008, p. 381-382).

13. BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 65.

14. GONZÁLEZ-MARTÍ, *Mariano...*, I, op. cit., p. 161-162, II, p. 50. L'oli *Catàstrofe del Pontó d'Albern* (Museu d'Art i Història de Reus), catalogat i atribuït a Fortuny i datat el 1850, ni pot ser de Fortuny ni pot ser de 1850, ja que la catàstrofe ferroviària que li dona nom ocorregué el 1863, entre Hostalrich i Breda. De fet, l'any 1850 no existia cap línia ferroviària a la Península més enllà de la de Barcelona-Mataró. I el 1863 Fortuny ja no pintava precisament exvots. Tot i l'evidència, el museu continuava tenint-lo exposat al públic fregant el ridícul. Arran de la conferència «Fortuny i Reus» que vaig pronunciar a l'Arxiu Comarcal del Baix Camp, el 27 de setembre de 2012, denunciant el fet, i del ressò immediat als mitjans de comunicació locals, com també del cessament del director del Museu, Marc Ferran, pocs dies després, el fals Fortuny ha deixat d'estar exposat al públic. Vegeu, per a la polèmica, N. Borbonès, «Un dubtós Fortuny marca l'inici de l'Any Fortuny», *NW, la Revista de Reus* 9 (octubre de 2012), p. 29-31; J. Baiges, «La catàstrofe de Fortuny». *Ídem*. p. 14; J. Roig, «Un Fortuny fals al Museu d'Art i Història de la ciutat» i «Polèmica per l'atribució incerta d'un quadre del Museu d'Art i Història a Fortuny». www.reusdirecte.cat (28 de setembre de 2012); A. Fortuny, «Albert Arnavat desvetlla un quadre fals de Fortuny al Museu de Reus» i «El Museu justifica l'autoria del quadre de Fortuny i es mostra obert a reconsiderar-la», www.reusdigital.cat (28 de setembre de 2012); «Fortuny i el seu quadre fals exposat al Museu de Reus», *Diari MesReus* (28 de setembre de 2012), entre d'altres.

15. GÜELL, «Fortuny...», op. cit., p. 21-47. Probablement, el bust d'Isabel II va formar part del grup d'obres que havia traslladat a Barcelona «un tio del difunto D. Mariano Fortuny, poseedor de una interesante colección de trabajos de este artista, por cuanto compende la generalidad de los que ejecutó desde que dió principio a sus estudios hasta que fué pensionado a Roma». Inclou alguns esbossos a l'oli «que

constituyen sus primeros ensayos en este género de pintura. El poseedor de esta colección, que vive en Reus, está dispuesto a cederla si se le hacen proposiciones admisibles» (*Diario de Barcelona*, 17-VII-1875, i *La Época*, Madrid, 22-VII-1875). Ja ho fa notar F. M. QUÍLEZ, «Marià Fortuny i Marsal. Els anys de formació», a M. DOÑATE, C. MENDOZA i F. M. QUÍLEZ (dirs.), *Fortuny (1838-1874)*, Barcelona, MNAC, 2004, p. 19.

16. Vegeu-ne alguns a: «Llibreta de col·legi amb 14 dibuixos fets a llapis» (IMMR 1334), «Álbums» (IMMR 1225 i 1226) i «Llibret d'ornaments decoratius a tinta i aquarel·la» (IMMR 1308-1312). El Centre de Lectura tenia un dibuix primerenc de Fortuny, però «desaparegué en les obres de reforma del local. Tant de bo es pogués recuperar algun dia!» (C. FERRATER, «La col·lecció d'Art modern», *Revista del Centre de Lectura*, I-1929). Alguns d'aquests dibuixos primerencs foren reproduïts a la premsa local. Vegeu, per exemple, «Peregrí pregant», «Lo model» i «Una plaça d'Andalusia» a *Reus Artístich* (abril, novembre i desembre de 1890); «Paisatge», «Fulla d'àlbum» i «Carrer» a *L'Escut de Reus* (maig, juny i juliol de 1893).

17. Vegeu la catalogació a GONZÁLEZ-MARTÍ, *Mariano...*, op. cit., vol. II i J. A. CARBONELL, *Marià Fortuny. Dibuixos i gravats al Museu Salvador Vilaseca*, Reus, 1997. Les seves amistats juvenils foren Josep Güell, Joan Roig, Jaume i Josep Escrivà, Josep Tapiró, Domènec Soberano, Antoni Barberà, Ramon Casals i Andreu de Bofarull. Amb alguns, el pintor sempre va reconèixer el deute de gratitud, es mostrà generós i els va obsequiar amb obres d'aquesta primera època: «Testimonis son de tot això los petits dibuixos i pintures amb que s'anticipava lo futur gran pintor, guardats per sos antics amics, companys de la primera escola que frequentà, i fins en certes parets del poble se conservan figures, una mula entre altres, delineadas amb guix o carbó, que ja admiravam per sa veritat al temps de fer-se, i que ningú esborrarà mai tement cometre una profanació» (BOFARULL, «Fortuny...», op. cit., p. 2-3).

18. F. M. QUÍLEZ, «Marià...», op. cit., p. 17-31, que constata com «malauradament, el període de formació durant els anys d'activitat a Reus no ha estat estudiat amb el necessari rigor que requeriria, i ens continuem movent entre una

abundant recopilació anecdòtica, incertament documentada, i narracions pseudohistòriques que, en la major part de les ocasions, tendeixen a derivar en el relat hagiogràfic escassament verificat».

19. Sobre aquests anys, vegeu F. FONTBONA, «Un Fortuny jove, nacionalista i romàntic», *Revista de Catalunya*, Barcelona, IV-1989, p. 101-116, on s'emfatitzen els components nacionalistes.

20. P. DE MADRAZO, «Fortuny», *La Ilustración Artística*, Barcelona, 2-I-1888, p. 2, diu que portava a la cartera «paisajes tomados del natural y un estudio de un mendigo santero, popular en Reus». Francesc Tapiró, germà del pintor, els veié passar pel camí de Tarragona: «aureolats per la llum d'una il·lusió» (CASALS, «Marian...», op. cit., II, p. 5). El seu company d'infantesa, Josep Güell, escrigué que, en aquella època, «era hermoso, con la hermosura del genio y tímido e impresionable como una virgen. Su cabeza escultórica, sus grandes ojos garzos, de mirar melancólico y profundo, sombreada su frente por los ondulantes y sedosos rizos, ante el observador más vulgar aparecía un ser predestinado a grandes cosas. Sus trabajos eran ya la admiración de los inteligentes, y nadie consideraba maniático al viejo escultor cuando decía que su Mariano sería un pintor célebre» (GÜELL, «Fortuny...», op. cit., p. 23).

21. Per exemple, es publicà que havia estat un «desvalido mozo que recordaba las noches que había pasado durmiendo sobre las mesas de la pescadería de Reus. [...] Su carácter reservado, su timidez natural, revelada desde niño, cuando, según él mismo contaba, al pasar la noche durmiendo encima de las mesas de la pescadería de Reus, el canto de los serenos le llenaba de espanto. [...] Barcelona recogió a Fortuny hambriento y harapos» (S. SANPERE, *Mariano Fortuny: Álbum*, Barcelona, 1880, p. 39 i 47). I que la mort dels seus pares «deixà llurs fills en l'orfandat i en la misèria» (BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 62). El 1846, en morir la seva àvia, li deixà una herència de 1.067 rals, tot i que no podia cobrar-la fins que es casés o quan fes vint-i-cinc anys.

22. L'amistat i la relació amb Josep Tapiró, per exemple —que li salvà la vida rescatant-lo quan havia caigut al mar mentre pintava al port de Barcelona—, durà tota la seva vida, tot i un distanciament passatger en els primers moments de l'estada de Fortuny a Roma.

Vegeu la carta des de Roma, 12-VI-1858, Arxiu IMMR.

23. «Una carta de Fortuny», *Las Circunstancias*, 23-V-1875.

24. La societat s'havia format el juliol de 1850 i era instal·lada a la setcentista Casa March del carrer de Sant Joan. Més enllà de les festes i de les activitats lúdiques, els seus socis eren els impulsors de projectes com ara el del ferrocarril a Montblanc i Madrid. Una part dels membres en marxaren per fundar, el 1852, la societat El Círcol. Es dissolgué al mes de gener de 1865 (FORT, *Anales...*, op. cit., III, p. 125).

25. Són Amàlia Padrola, Josep Vilaltella, Joaquim Ferrer, Josep Badia, Manuel Benavent, Marià Bertran, Antoni Beringola, Andreu de Bofarull, l'escultor Joan Roig, treballs cal·ligràfics de Francesc Oliva (Reus, 1814 - Reus, 1887) i dibuixos de vint-i-cinc autors més. *Bellas Artes. Exposición Anual. Primer Año de 1853. Catálogo de las obras expuestas en el Casino Reusense*. Reus, Imp. de Pedro Sabater, 1853, citada per A. BOFARULL, *Anales Históricos de Reus, desde su fundación hasta nuestros días*, Reus, 1866, p. 565, i A. ARNAVAT, *Publicitat comercial a Reus*, I, Ajuntament de Reus, 1996, p. 37; P. ANGUERA, *Història General de Reus*, III, p. 157, no l'esmenta i afirma erròniament que la primera exposició d'art local fou el 1860.

26. J. CIERVO, «Uno de los primeros cuadros de Fortuny, inédito», *La Esfera*, Madrid, 27-XII-1924, p. 16; GONZÁLEZ-MARTÍ, *Mariano...*, op. cit., I, p. 18. BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 65-67, descriu l'escena «que fa una profunda impressió en l'ànim del que la mira». QUÍLEZ, «Marià...», op. cit., p. 21, diu que una anàlisi formal permet observar la imperícia de Fortuny en la composició, un resultat discret en l'anatomia de les figures i una gamma de colors de tonalitat somorta. El Museu d'Art i Història de Reus conserva un esbós d'aquesta obra a aquarel·la i aiguatinta (IMMR, 55) (Figura 12).

27. És signat i datat a Barcelona el 20 d'agost de 1855 amb la dedicatòria «A D. Domingo Soberano en prueba de mi sincero afecto». El Museu d'Art i Història de Reus conserva un esbós d'aquesta obra a tinta i llapis (IMMR, 1221), i SANPERE, *Mariano...*, op. cit., publicà alguns dels estudis dels medallons de

les obres de Misericòrdia que circunden l'escena. Segons QUÍLEZ, «Marià...», op. cit., p. 20, els àngels mostren una evident coincidència estilística amb els de l'estampa *Miraculosa imatge de la Santíssima Mare de Déu de Queralt*, dibuixada per Fortuny el 1854. Fortuny també regalà a Soberano una taula a l'oli, de petites dimensions, amb la representació d'un *askari* o sentinella àrab, un altre amb un bust i diversos dibuixos (CASALS, «Marian...», op. cit., V, p. 38). El gener de 1899, Soberano, per mediació de Baldomer Galofre, ofereix al Museu Municipal de Barcelona la possibilitat d'adquirir l'*askari*. Un mes més tard, el consistori barceloní va acordar adquirir l'obra per 800 pessetes, tot rebaixant les pretensions de Soberano, que en demanava 1.000. L'obra va ingressar al Museu, però en l'actualitat està en localització desconeguda («Año 1899. Ayuntamiento Constitucional de Barcelona. Expediente relativo á una tabla al óleo, obra del pintor catalán Mariano Fortuny, ofrecida en venta por D. Domingo Soberano de Reus», Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu Junta de Museus, citat per F. M. QUÍLEZ, *Una col·lecció singular: l'obra de Marià Fortuny del Gabinet de Dibuixos i Gravats del MNAC*, Barcelona, MNAC, 2011, p. 21-22).

28. CASALS, «Marian...», op. cit., V, p. 39.

29. Segons Antoni de Bofarull, Andreu «sentia un afecte sense límits al jove Marianet» i l'ajudava per «la alegría que li causava qualsevol obra ó avans del pintoret, del entusiasmo que li movian sos triunfos; i finalment de la respectuosa admiració que li anà infundint lo gran pintor de Reus, com la infundi á tots sos compatricis, porque es de saber, que cap orgull té més l·legítim aquesta població, que ser patria del gran geni». Fortuny li regalà el quadre *Les llàgrimes de Sant Pere* (c. 1857-1858); del Marroc, objectes magribins, com ara una gúmia, una pipa, etc., i de Roma, una gran fotografia del papa (BOFARULL, «Fortuny...», op. cit., p. 2-3).

30. A la part central, hi veiem el pintor; a la dreta, el seu avi, i a la llotja del costat, una noia, potser la seva germana Adelaida, rodejats de Joan Sardà, Domènec Soberano, Josep Gussi, Josep Negre, Joan Pla, Antoni Roca, Benet Bofarull, Josep Capdevila, Eduard Hernández, Francesc Serrahima i Jaume Sitori. Cada personatge té un

petit número que n'indica l'edat (A. MIR, «Marià Fortuny: un noi de Reus», 1838 *Fortuny* 1874, Barcelona, Fundació Caixa de Pensions, 1989, p. 25-29).

31. Una anècdota durant la seva estada a Barcelona, juntament amb Josep Tapiró, a A. MESTRES, «Pintar a la gasseossa», *Foment*, 25-VII-1913. Marxà a Roma el 19 de març de 1858, i justament un any després, el 19 de març de 1859, moria a Reus el seu avi, fet que sentí profundament.

32. C. GONZÁLEZ, «Marià Fortuny i Marsal. Acotacions biogràfiques», 1838 *Fortuny* 1874, Barcelona, 1989, p. 34; MIR, «Marià...», op. cit., p. 28. El *Diario de Reus*, 14-V-1871, comentava: «Sabido es que el senador republicano Pedro Bové y Monseny posee dos magníficos cuadros pintados al oleo, obra del eminente paisano nuestro y gloria del arte don Mariano Fortuny».

33. *Diario de Reus*, 24-I-1860.

34. Actes municipals, sessió de 29-I-1860.

35. *Diario de Reus*, 31-I-1860. Segons Jaume Fort, Fortuny visita la tomba del seu avi al cementiri, la Boella —la casa on va néixer— i l'Ajuntament, on el corregidor i diversos regidors el felicitaren «por sus progresos en la pintura», li feren l'encàrrec «para guardar dichos cuadros en estas casas Consistoriales, junto con el retrato de Prim en el salón de sesiones» i li foren lliurats uns papers per a O'Donell i Prim. Fortuny respongué que «gustosamente correspondria a los deseos del Ayuntamiento y que tan presto llegara a África, comenzaría los cuadros en los que pondría el alma, por tratarse de un encargo de la Municipalidad de Reus» (FORT, *Anales...*, op. cit., I, p. 84-85).

36. *El Eco del Centro de Lectura*, 15-II-1860.

37. *Diario de Reus*, 31-I-1860.

38. BOFARULL, «Fortuny...», op. cit., p. 2-3.

39. Ch. YRIARTE, *Fortuny*. París, Librairie de l'Art [1886], p. 52, i DAVILIER, *Fortuny*, p. 19. Els apunts de Fortuny de *La Batalla de Tetuan* eren minuciosos fins al punt que el propi general Prim li havia apuntat els llocs exactes en què es batiren les tropes i els noms dels generals. MADRAZO, «Fortuny», op. cit., p. 4, diu que «como catalán y reusense fué

presentado al general Prim, el cual al principio no le hizo caso; pero luego se le mostró afectuosos y complaciente».

40. *Diario de Reus*, 29-V i 7-VI-1860. FOLCH, *Fortuny*, op. cit., p. 85, que erra en un mes les dates, escriu: «Això era el mes de juny, ja avançat, i, tenint en compte que el dia de Sant Pere és la festa major de Reus, qualsevol éssent fill de Reus es queda a Barcelona, i amb mal al peu i tot, suposem que se'n va anar, a ballar, a abraçar la germana i els oncles i a veure els amics». Aquells dies, Josep Guell publicà un poema d'admiració on el compara amb el pintor renaixentista Rafael d'Urbino: «A D. Mariano Fortuny. Soneto», *El Eco del Centro de Lectura*, 3-VI-1860. Alguns autors situen erròniament el poema al periòdic reusenc *El Porvenir*.

41. [J. GÜELL], «Artista» i «Buen viaje», *El Eco del Centro de Lectura*, 3 i 10-VI-1860.

42. FORT, *Anales...*, op. cit., 1860, I, p. 202, diu: «En Bellas Artes Reus cuenta con escasas escuelas, pero no obstante ello, los jóvenes Mariano Fortuny y Josep Tapiró estan pensionados en Roma para perfeccionar sus estudios pictoricos. Dadas las obras que dichos pintores han dado a conocer en nuestro Reus y en propia Roma, cabe esperar serán artistas de primer orden». El mateix cronista reproduïx un article del diari barceloní *El Telégrafo* sobre el segon viatge de Fortuny al Marroc. El 12 de desembre de 1861, l'Ajuntament de Reus acorda arranjat el saló de sessions i diu que és «indispensable» adquirir un retrat de cos sencer de la reina d'Espanya (Actes Municipals, 12-XII-1861). Segons el *Diario de Reus*, 28-I-1862, l'alcalde contractà un pintor de Madrid per fer el retrat, i es mostrà partidari que s'hagués fet l'encàrrec als pintors reusencs Fortuny i Tapiró, «dignos de tal encargo por sus recientes triunfos en Barcelona».

43. GONZÁLEZ-MARTÍ, *Fortuny...*, op. cit., p. 37.

44. Un exemple és el breu següent: «Segun nos escriben de Barcelona, parece que unos especuladores han llegado a ofrecer 4.000 duros por el cuadro titulado La Odalisca, obra de nuestro eminente paisano don Mariano Fortuny» (*Diario de Reus*, 27-II-1862), o, quasi quaranta anys més tard, hom queda impressionat pel preu pagat en una subhasta: «Por un solo cuadro de nuestro paisano el inmortal Fortuny, se han dado la friolera de cincuenta

mil duros!» (X., «La “Elección de modelo” de Fortuny», *El Eco del Centro de Lectura*, 27-II-1898). J. M. FONTANA, *Dos trenes se cruzan en Reus*, Barcelona, 1979, p. 189, l'erra quan diu que a Reus «el gran pintor Fortuny no pasó del “Marianet” en vida, y aquí eran ignorados sus triunfos europeos».

45. *Diario de Reus*, 18-II-1862, que aplaudia la decisió. La pèrdua de la documentació de les altres societats existents, com ara L'Olimpo, impedeix saber les distincions que feren a Fortuny.

46. I acaba amb una invocació: «Espíritus sublimes de los grandes genios que derramasteis torrentes de luz a vuestro paso por la tierra, no dejeis al hijo del pueblo abandonado a sus propias fuerzas! iluminadle, y guiado por vuestra protectora mano conseguirá sin duda llegar al templo de la gloria y grabar su nombre en el eterno libro de los siglos» (T. LL., «Parte local», *El Eco del Centro de Lectura*, 16-II-1862).

47. També incloïa obres de Badia, escultures d'Arpa, Ballvé i Ferrer, així com litografies artístiques de Felicià Fàbrega i Francesc Oliva, dibuixos de Sentís i Llauredó, entre d'altres, juntament amb productes i objectes de caràcter industrial. L'ornamentació de les exposicions anà a càrrec de Josep Tapiró. *Diario de Reus*, 13, 14, 16, 21 i 24-IX-1862, i *El Eco del Centro de Lectura*, 21-IX-1862.

48. El Carnestoltes que visqué a Reus fou part del de 1863 i no el de 1862, com s'ha afirmat.

49. FOLCH, *Fortuny*, op. cit., p. 111. Vegeu GONZÁLEZ-MARTÍ, *Mariano...*, op. cit., p. 43.

50. *Diario de Reus*, 7-II-1863, que diu que va a Roma per «ocuparse sin levantar mano en la conclusión del gran cuadro que a su experto pincel tiene confiado la Diputación de Barcelona». El mateix *Diario de Reus*, 27-III-1863, informa de la sortida de Fortuny i Tapiró de Barcelona cap a Roma (GONZÁLEZ-MARTÍ, *Mariano...*, op. cit., p. 46). FORT, *Anales...*, op. cit., II, p. 271-273, reproduïx un article sobre el viatge de Fortuny al Marroc del diari barceloní *El Telégrafo*, i comenta: «No dudamos que estas excursiones de nuestro paisano le habrán sido muy utiles y habrá podido recoger en su último viaje curiosos tipos y preciosas escenas que sabrá aprovechar con gloria para el cuadro que le tiene encargado la Excma. Diputación provincial».

51. *Diario de Tarragona*, 21-II, 10-VII i 16-XII-1864. També s'informa que el jove pintor Josep Llovera, de disset anys, exposa al Centre de Lectura una còpia de l'*Odalisca* de Fortuny. FORT, *Anales...*, op. cit., III, p. 222.

52. FORT, *Anales...*, op. cit., IV, p. 74-75, 230-231, 331-334.

53. També hi havia obres del pintor i dibuixant Felip Albiol (1832-1899), fotografies de Miquel Martínez, quadres cal·ligràfics d'Oliva, Elías i escultures de Joan Roig, Agustí Auqué (Reus, 1842 - ?) i Hipòlit Pallegà (Reus, 1842 - ?). El 23 de juny, la junta de govern del Centre dona a conèixer les condicions de participació (*Diario de Reus*, 27-VII-1869, i FORT, *Anales...*, op. cit., IV, p. 346, 351-353).

54. FORT, *Anales...*, op. cit., VI, p. 21, 53, 90, 128. *Diario de Reus*, 21-V-1870 i 19-VI-1872. A la invitació d'un dels balls de Carnaval de 1870 de la societat L'Olimpo, dibuixada per Josep Llovera, l'home de la parella té una clara semblança amb Marià Fortuny. El 1872, a Toledo, Fortuny va conèixer el pintor reusenc Baldomer Galofre, sobre qui exercí una influència immediata. Es retrobaren a Roma el 1874 (F. ALCOLEA, *Baldomer Galofre: Reus 1846-1902*, Reus, 2003, p. 44-45, 52-53).

55. El 21 de juny, el Centre acorda comprar un àlbum per recollir-hi dibuixos i firmes dels artistes i les personalitats que visiten l'entitat. Segons P. ANGUERA, *El Centre de Lectura de Reus*, Barcelona, 1977, p. 52, un dels primers que l'honorà amb els seus dibuixos fou Marià Fortuny, cosa impossible, ja que els dibuixos maldestres i sense signatura de les primeres pàgines de l'àlbum no poden ser de cap manera originals de Fortuny, tot i una anotació posterior que diu que son atribuïts al famós pintor reusenc, que, a més, feia nou anys que no anava a la ciutat.

56. L'admiració era compartida pels socis i el 1883 Tomàs Gebellí, pintor afeccionat, regalà al Centre un retrat de Fortuny i també Tomàs Bergadà. Vegeu ANGUERA, *El Centre...*, op. cit., p. 74, i FERRATER, «La col·lecció...», op. cit., p. 36.

57. *Diario de Reus* i *El Clamor del Pueblo*, 27-XI-1874.

58. El regidor Josep Navàs feia constar que lamentava que en el seu dia no s'hagués fet el mateix amb altres distingits fills de la

ciutat, com ara Joan Prim, comte de Reus. Lligall «Suscripció monument a Fortuny. 1874», i «Justo tributo», *Diario de Reus*, 1-XII-1874. L'alcalde demanà a les publicacions locals que s'afegissin a la subscripció (*El Clamor del Pueblo*, 2-XII-1874). Periòdics com ara *La Renaixença*, Barcelona, 15-XII-1874, o *El Constitucional*, Alicante, 11-XII-1874, es fan ressò dels acords de l'Ajuntament reusenc.

59. «El pintor M. Fortuny», *Diario de Reus*, 28-XI-1874, i GONZÁLEZ-MARTÍ: *Mariano...*, op. cit., p. 112.

60. *Diario de Reus*, 17-XII-1874. Tapiró envià a Reus una fotografia de Fortuny al llit de mort, amb una corona de llorer al cap. La imatge fou reproduïda pel fotògraf Miquel Martínez, que en regalà una de dedicada als membres de la comissió que es formà per erigir un monument a Fortuny i un centenar per posar a la venda. La comissió, en agraïment, el nomenà membre. *Diario de Reus* i *Las Circunstancias*, 14-I-1875. Durant anys, es commemorà la mort de Fortuny amb una ofrena floral a la seva tomba. Els anys 1882 i 1883 hi assistí l'artista Ramon Casals durant la seva estada a Roma. Explica que, a l'Acadèmia Gigi, mai no va gosar asseure's al mateix lloc que havia ocupat Fortuny: «ho hauria tingut com una profanació; tot lo més, m'assentava al costat i dibuixant, reuella aquell indret pensant en Reus, en el cor de l'artista guardat en cofret de plata urna de cristall en el Santíssim de nostre església de Sant Pere, amb la gentada i discursos que jovenet vaig veure i sentir al descobrir-se el marbre que fita la casa on va nàixer» (CASALS, «Marian...», op. cit., III, p. 16).

61. «Funerales de Fortuny», *Diario de Reus*, 4 i 17-XII-1874. També es publiquen alguns dels parlaments que es feren a l'enterrament, com ara el de B. FERRANDIZ, «A Fortuny», *Diario de Reus*, 20-XII-1874.

62. Recordava com l'havia conegut anys enrere i deia, entre altres coses: «Muerto! Muerto! Y es verdad! / yo no puedo concebir / como aquella inmensidad / se haya podido extinguir / con tanta facilidad / [...] / Al gran genio conocí / allá en mi niñez tan bella; / era en Reus; estaba allí / Fortuny; en la época aquella, / por vez primera le vi. / Él, del África volvía; / apenas su joven fama / por nuestra patria corría / mas de

su genio la llama / ya entonces gigante ardía / [...] / Tropa a mi país llegaba / de la moruna conquista / y todo Reus exclamaba: / "también con la hueste brava, / también vuelve nuestro artista." / A Fortuny entonces vi; / era alto, ¡que gallardía!... / al verle, un algo sentí; / un algo que todavía / siento estremecer en mí. / Me fijé en su hermosa frente / al quedar solos los dos; / yo, pobre niño inocente, / estaba allí reverente / como en presencia de un dios. / [...] / Quedé en lágrimas desecho / de entusiasmo y emoción, / y él, el gran diós, satisfecho / y feliz, contra su pecho / me oprimió con efusión». Fou publicada a *El Eco del Centro de Lectura*, 30-XI-1877, i reproduïda a GRAS, *Historia...*, op. cit., p. 405-408.

63. BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 63. El text fou llegit per Josep Roca Roca (*La Renaixença*, Barcelona, 28-II-1875). *El Clamor del Pueblo*, 6-XII-1874, havia anunciat també que l'entitat celebraria la sessió pública d'homenatge a Fortuny amb la participació de Bartrina; i el periòdic *La Independencia*, Barcelona, 3-III-1875, en fa una crònica en què presenta l'autor com a amic del pintor i remarca que dona a conèixer «detalles de su vida íntima completamente ignorados hasta ahora».

64. «Fortuny», *El Clamor del Pueblo*, 8-XII-1874, i *Diario de Reus*, 12-XII-1874.

65. *Diario de Reus*, 24-XII-1874, 8 i 13-V-1875. La notícia és recollida per FORT, *Anales...*, op. cit., VI, p. 226-227, que detalla les cotitzacions dels quadres i dels objectes principals.

66. *Diario de Reus*, 27-XII-1874, i «Un cuadro de Fortuny», d'A.J.P., a *El Avisador Malagueño*, *Diario de Reus*, 1-I-1875. També recull uns altres articles i referències a Fortuny el *Diario de Reus*, 17 i 23-III i 29-V-1875. *Las Circunstancias*, 13-I-1875, reproduceix les bases de la «Beca Fortuny» de pintura, convocada per l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona.

67. *Diario de Reus*, 10-XII-1874.

68. Signaven l'alcalde Antoni Soler, Pere Nolasco Gay, Josep Alberich, Josep Simó, Carles Roig, Gabriel Padrós, Andreu de Bofarull, Eduardo Hernández, Josep Montagut, Joan Macaya, Domènec Soberano; Josep Joan Sociats, president del Círcol; Ramon Cuadrada, president de

La Filarmónica; Eduard Sanpons, president de L'Olimpo; Tomàs Lletget, president del Centre de Lectura; Joan Garcia, president de l'Alba; Miquel Solé, president de La Estrella; Cayetà Sabater, pel *Diario de Reus*; Barnardí Montiel, per *El Clamor del Pueblo*, i el secretari municipal Marià Fonts. Demanaren ajut a la Diputació de Tarragona per tirar endavant el projecte. Lligall «Suscripció monument a Fortuny 1874» i *Diario de Reus*, 13 i 24-XII-1874.

69. V. ROSSELLÓ, *Fortuny. Apuntes biográficos*, Barcelona, 1874.

70. *Diario de Reus*, 15-I-1875, i FORT, *Anales...*, op. cit., VI, p. 226, diu que se celebrà l'11 de maig, però aquest dia tingué lloc una funció a benefici de l'actor Coromines, que oferí la meitat del que s'havia recaptat per al monument a Fortuny (*Diario de Reus*, 11-V-1875).

71. *Diario de Reus*, 7-II i 20-IV-1875.

72. *Diario de Reus*, 23-IV-1876. FORT, *Anales...*, op. cit., VI, p. 263.

73. *La Correspondencia de España* i *Diario Español*, 15-XI-1876, *El Popular*, 17-XI-1876, i «Suscripción Fortuny», *Diario de Reus*, 17, 18, 21 i 24-XI-1876; FORT, *Anales...*, op. cit., VI, p. 263.

74. *Diario de Reus*, 21-III-1875, que escriu coses com ara: «Los hombres como Fortuny viven sin ser envidiados, porque no existe humana presunción tan loca de querer igualar siquiera al que en su frente ostenta la aureola del genio y al bajar a la tumba queda eternamente en el mundo su recuerdo y la fama de su nombre que las generaciones todas van esculpiendo en mármoles y bronce».

75. Sota la placa es col·locà un pergami amb l'acord municipal, el nom dels regidors que ho decidiren i els de l'Ajuntament, i el notari Plàcid Bassedas n'aixecà acta. Lligall «Acta notarial col·locació làpida casa natal de Fortuny». El 8 de juny de 1911, a iniciativa de l'Associazione Artistica Internazionale in Roma, l'Ajuntament de Roma col·locà una làpida commemorativa a la casa que fou estudi de Fortuny, a la via Flaminia. L'Ajuntament de Reus s'adherí a l'acte representat per l'ambaixador d'Espanya a Roma, el marquès de Valdeterrazo, que hi llegí el telegrama següent: «Ayuntamiento mi presidencia se

complace en rogar V.E. se digne ostentar representación ciudad Reus, cuna inmortal Fortuny, en acto colocación lápida a la memoria insigne artista, haciendose intérprete nuestros sentimientos gratitud hacia Alcalde Roma y entidades y personalidades organizadoras homenaje. Alcalde, Emilio Briansó». L'artista Enric Serra Auqué (Barcelona, 1859 - Roma, 1918), fill d'una reusenca, en fou l'impulsor i juntament amb el pintor Josep Nogué Massó (Santa Coloma de Queralt, 1880 - Huelva, 1973) —que visqué una temporada a Reus— enviaren a la ciutat una descripció de l'acte i un recull de premsa (Lligall «Representació de l'Ajuntament a l'homenatge a Fortuny a Roma», *Diario de Reus*, 7-VI-1911). L'iniciador de les gestions havia estat el pintor sevillà i amic de Fortuny José Villegas (Sevilla, 1844 - Madrid, 1921), que, l'any 1900, aconseguí un acord favorable de l'Ajuntament de Roma (*La Autonomía*, 25-VII-1900, i *Diario de Reus*, 28-VII-1900).

76. El poema de Fonts, datat a Reus el 21 de març de 1875, acaba: «Que ese nombre que en siglos de los siglos / registrará la Historia, / y envuelto llevará en laurel invicto / su gloria y nuestra gloria, / ni el mármol bastará para esculpirlo, / ni el inmenso confin de nuestro suelo, / ni el manto azul el pabellón del cielo», publicat també al *Diario de Reus*, 24-III-1875, que reproduïa el de Clariana i el «Soneto dedicado a Reus patria del ilustre pintor Fortuny», de Francesc de P. Gatell, amb l'acròstic «Fortuny natural de Reus». Al de Clariana, que havia estat publicat pel *Diario de Reus*, 27-XII-1874, s'hi llegeixen coses com ara: «Y en extasis divino arrebatado / su ser recibe inspiraciones santas, / y a horizontes sin fin su vista estiende, / y horizontes sin fin su mente guarda». I Bartrina comença: «Aquí nació. Cual ninguna / rápida fue su carrera: / de un vuelo se alzó a la esfera / de la gloria y la fortuna. / Humilde fue aquí su cuna, / y esta humildad es su gloria, / y hoy la fama su memoria, / que aunque él haya muerto, vive, con letras de luz escribe / en el libro de la Historia», reproduït per *Las Circunstancias*, 23-III-1875. «Corona poetica...», lligall «Làpida a la casa natal de M. Fortuny». *Diario de Reus*, 20, 21, 23 i 24-III-1875.

77. BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 69-70.

78. FORT, *Anales...*, op. cit., VI, p. 226. Notícies de Fortuny a

Diario de Reus, 4, 6, 8 i 18-V i 24-XI-1875, que reproduïx un article del *Diario de Barcelona*, on es mostra totalment contrari a retallar el quadre inacabat de Fortuny *La batalla de Tetuán*, com s'havia proposat i que ell considera una profanació artística. També reproduïx articles de la *Revista de Madrid* i *La Patria*. A Barcelona, es posà el nom de Fortuny a un cèntric carrer l'abril de 1875 (*Diario de Reus*, 29-IV-1875). A París i a Roma, hi ha un carrer que porta el seu nom; Roma té el mausoleu amb les seves despulles, i a Venècia, hi perdura el nom al Museu Fortuny dedicat al seu fill.

79. El 1874, Pons havia demanat a Fortuny un retrat de Tapiró i a aquest, un retrat de Fortuny. *Diario de Reus*, 9-V-1875, que polemitzava amb el diari republicà *Las Circunstancias*, 11, 13 i 16-V-1875, i informa que Pons tenia una aquarela de Fortuny de l'any 1856. *La Iberia*, Madrid, 21-V-1875.

80. *Diario de Reus*, 17-XII-1874.

81. *Diario de Reus*, 15-V-1875, i *Las Circunstancias*, 16-V-1875.

82. Protocol notarial 1876. Tom II, José J. Sociats, 7 de juny de 1875, fol. 1355-1358; Actes municipals 1875, 13 de juliol, f. 283; i *Diario de Reus* (14-VII-1875).

83. «Mariano Fortuny», *Diario de Reus*, 4-XII-1875.

84. *Las Circunstancias*, 14-VII-1907; *Diario de Reus*, 16-VII-1907, i *El País*, Madrid, 18-VII-1907. Encara més de mig segle més tard, el diari *Avui*, 1-XII-1935, es preguntava: «Avui fa 59 anys que Reus posseeix el cor de Fortuny. ¿Quan podrà posseir les seves despulles?».

85. *Diario de Reus*, 12-V-1876. El primer mestre de Fortuny li havia enviat uns dibuixos del seu fill Càstul i li demanà si el podria tenir al seu costat per tal que aprengués. En una carta digida a Soberano, des de Granada, el 29-X-1871, Fortuny li respon: «He observado mejor los dibujos de Càstulo, y me parecen bien; se ve que comprende con claridad y tiene cierto gusto; para mí esto basta; el talento no es mas que el despejo natural aprovechado, y el genio prefiero se manifieste cuando las facultades estan formadas. Siempre he desconfiado de los niños prodigio, pues casi siempre son fuegos fatuos, salvo raras excepciones. En cuanto al estar en mi compañía no se si sirvo para maestro, pero como amigo

debe saber V. que aunque no tuviese gusto en ello, por agradecimiento debería aceptarlo, a no ser que participe V. de la reputación que mis paisanos tan gratuitamente me han formado. Sólo pues falta que me instale, pero no sé cuando será; [...] Veremos si se despeja la atmósfera política y decido el punto donde fijar mis cuarteles; entonces donde quiera que sea, allí estaré para servirle, no como se dice, sino como se debe» (*Las Circunstancias*, 23-V-1875). Càstul dibuixà la façana de la casa natal de Fortuny i la pica baptismal de Sant Pere, dibuixos publicats a *La Ilustración Artística*, Barcelona, 2-I-1888.

86. La carta a la vídua, signada per Francesc Figuerola, explica que «hoy Reus paga un tributo de veneración y aprecio al que fue su dignísimo esposo», i que la ciutat el conservarà «como uno de los timbres de su mayor gloria». Les germanes trameteren el telegrama següent: «Las tristes y desconsoladas hermanas de Fortuny, imposibilitadas de asistir, suplican a la Comisión un beso y una lágrima al corazón de su inolvidable hermano Mariano. Adelaida, Isabel». Vegeu «A la memoria del ilustre pintor Don Mariano Fortuny», *Diario de Reus*, 1-XII-1876, que ocupa tota la portada; «Cenotafio a Fortuny», *Diario de Reus*, 2-XII-1876, i GRAS, *Historia...*, op. cit., p. 408. Per la descripció i l'arribada de la làpida a la ciutat, *Diario de Reus*, 24 i 28-XI-1876. El *Diario* continuava informant dels records de Fortuny a la premsa d'arreu de l'Estat, des de *La Ilustración Española y Americana*, de Madrid, fins a *El Museo*, de Màlaga. Vegeu *Diario de Reus*, 28-XI-1876.

87. *Las Circunstancias*, 1-XII-1876.

88. P. DE MADRAZO, «El cenotafio de Fortuny. Carta a la señora Doña Cecilia de Madrazo, viuda de Fortuny, residente en París», *La Ilustración Española y Americana*, Madrid, 30-XII-1876.

89. J. CIERVO, *Mariano Fortuny. Una gloria española: Hojas selectas*, Barcelona, II-1920, p. 101.

90. *Las Circunstancias* i *Diario de Reus*, 21-XI-1876.

91. F., «R.I.P.», i J. MARTÍ FOLGUERA, «¡Fortuny!», *El Eco del Centro de Lectura*, 30-XI-1877.

92. M.E.B., «El pintor de los pintores», *El Eco del Centro de Lectura*, 12-XII-1880. Vegeu també l'article commemoratiu de Salvador

Armet Ricart, *Diario de Reus*, 24-XI-1882. A partir de setembre de 1889, la premsa recull novament l'activitat local per fer el monument a Fortuny, però foren infructuosos. «Agítase la idea en Reus de levantar muy en breve un monumento al malogrado é inmortal pintor D. Mariano Fortuny, á cual efecto se han llevado y se están llevando á cabo los oportunos trabajos preliminares. Lo celebramos» (*La Provincia*, Tarragona, 15-IX-1889). També durant l'any 1908, l'Associació de la Premsa projectà aixecar un monument compartit a Fortuny, Bartrina i Mata, idea que era recollida el 1911 per «F.G.M.». Per «Un estudiante», calia fer a Fortuny el que s'havia fet a Prim, ja que si «uno fue un héroe el otro fue un genio» (*Diario de Reus*, 20 i 22-VI-1911). Uns quants anys més tard, el 1916, es tornà a parlar de la idea. M. d'Ors afirmà que la idea era encertada i justa, però «no ha d'ésser una fantasia, un escaló per a certes propagandes periodístiques, sinó un fet que ha de segellar-lo la voluntat de tots els reusencs», i els intents havien fracassat «perquè es ridicolísim el procediment fins avui seguit». Calia crear una comissió, convocar les corporacions i la premsa, obrir una subscripció, celebrar actes públics, etc. (*Foment*, 19-X-1916).

93. *Diario de Reus*, 23-III-1877.

94. J. À. CARBONELL, «Darrere les passes de Fortuny i Regnault: El viatge dels Champney», *Locus Amoenus*, 9, Barcelona, 2007-2008, p. 351-362.

95. Aquest àlbum que Soberano havia regalat al nen Fortuny perquè hi dibuixés, també havia sorprès Bartrina, en veure-hi sis o set dibuixos de temes orientals, «en els que semblava predir inconscientment els assumptes que més fama devien donar-li» (BARTRINA, «Marian...», op. cit., p. 68).

96. Així, per exemple, en una festa de lliurament de premis del Certamen Literari del Centre de Lectura, celebrat al Teatre Principal el dia 30 de juny de 1878, a l'escenari hi figurava el retrat de Fortuny, al costat del de Pere Mata i Miguel de Cervantes (*Diario de Reus*, 1-VII-1878). El 1902, quan es creà la Secció d'Art del Centre de Lectura, el seu representant explica que la seva creació «era una necesidad, pues debíamos avergonzarnos de que en Reus, que ha sido patria del coloso Fortuny, no hubiese ninguna asociación artística» (APELES, «La Exposición

de carteles del Centro de Lectura», *Revista del Centro de Lectura*, 15-VI-1902).

97. «El nombre de este infortunado artista que tanto honor dió a nuestra patria, irá unido desde hoy al del nuevo Teatro, probándose de este modo que la población de Reus sabe guardar para con sus hijos el respeto y la consideración debidos a sus méritos y virtudes. Nosotros no podemos menos de aplaudir la idea del que propuso sea llamado el nuevo coliseo Teatro Fortuny, porque esto ha de contribuir a recordarnos, mas que al paisano, a una de las primneras figuras del arte pictórico contemporáneo que mas honra y gloria han dado a nuestro país» (*Crónica de Reus*, 16-XI-1882). Però no tot fou brillant i glamurós. El 1903, en un període de decadència del teatre, s'hi arribaren a realitzar subhastes d'objectes de tota classe. La *Revista del Centre de Lectura* s'exclamava: «L'art es una flor que a Reus no pot arrelar-hi. [...] Veiem el nostre primer Teatre convertit en un basar de quincalla; veyem lo bust de nostre immortal paysà en Marià Fortuny, que corona'l vestíbol del Teatre, tapat per prestatges plens de calçotets de punt i altres articles de temporada». I en una reforma realitzada el 1918, va ser molt criticat que, a les obres de decoració, es tragués el medalló de Marià Fortuny. El diari *Las Circunstancias*, 19-II-1918, deia que seria de justícia tornar a col·locar l'autor de *La Vicaria* a la sala d'espectacles «y como reusenses y admiradores de Fortuny solicitamos de la empresa Guri que, atenta a sus intereses, procure no lastimar el buen sentir de este vecindario, el primero en recordar que pueblo que no honra a sus hijos, es pueblo muerto, y no es la mejor manera de honrar a Fortuny escamoteando su retrato a la pública admiración». Encara el 1928, *Heraldo de Reus* recordava que, el 1918, s'havia canviat «el magnífico telón de boca con la "Mariposa" de Fortuny, por un mal cortinón». Vegeu A. ARNAVAT (dir.), *Teatre Fortuny, més d'un segle*, 2 vols., Reus, 1994 i 1998.

98. *Diario de Reus*, 31-X-1884; *La Dinastía*, Barcelona, 25-X-1884, i *La República*, Madrid, 24-X-1884, recullen la notícia.

99. L'Acadèmia, que dirigí fins que va morir el 1920, celebrava exposicions anuals de pintura i dibuix. El 1886 féu encunyar medalles de plata amb el retrat del pintor, del gravador J. Morató, a la casa Castells, de Barcelona. També

en foren professors Tomàs Bergadà Pi (Reus, 1862 - Reus, 1937), Joan Fargas Trillas (Reus, 1870 - Reus, 1923) i Josep Freixa. Publicà el volum *Academia Fortuny*, Reus 1896, amb gravats d'obres d'alumnes. Tenia classes nocturnes, inaugurades el 1891, amb ensenyament gratuït per als obrers pobres, però, a partir de 1909, segons el cronista Fort, «el pueblo que tuvo Fortuny, Galofre, Llovera y Tapiró, no mostraba gran afición a mandar a sus hijos a la Academia Fortuny, casi la única escuela de dibujo existente en Reus», que tot just podia subsistir «a fin de que la juventud no careciera de educación artística» (FORT, *Anales...*, op. cit., IX, p. 60).

100. *Diario de Reus*, 12-I-1898. Com ja s'ha dit, els seus gravats, dels quals se'n coneixen fins a 35, són els millors aiguaforts fets a la Península des de Goya fins a Picasso.

101. Publica dibuixos atribuïts

a Fortuny i el seu bust a les portades dels primers números, i afirma que la publicació neix per «demostrar l'amor dels fills de la terra dels immortals Mata, Fortuny, Bartrina, Prim i molts altres portentosos i eximis genis, senten per la literatura i belles arts». (*L'Escut de Reus*, 10 i 17-VI i 8 i 15-VII-1893).

102. *Diario de Reus*, 11-VI-1902.

103. També hi exposaven obres Dolors Morros Orfila (Reus, 1852 - Reus, 1905), Tomàs Berguedà Pi (Reus, 1862 - Reus, 1937), Josep Escudé Bartolí (Reus, 1863 - Barcelona, 1898), Juli Guasch Amigué (Barcelona, 1865 - Reus, 1885), Antoni Fusté Banús (Reus, 1866 - Reus, 1950), Macià Auqué Masquef (Reus, 1881 - Reus, 1951) i Maria Prunera, entre d'altres afeccionats. La crònica, signada per «X», deia que «mucho y muy bueno ofrece la modesta exhibición de cuadros», tot i que lamentava l'estretor de la sala on

s'exposaven i la poca il·luminació que hi havia («En el Centro de Lectura. Exposición de cuadros y carteles artísticos», *Diario de Reus*, 15-VII-1902). Aquells dies, *Las Circunstancias*, 21-VI-1902, reproduïa una carta del diari *La Publicidad*, on Guillermo H. Stuarlz ofería 250 duros per erigir un monument a Fortuny a la capital catalana.

104. També s'hi exposaven obres de Ricard Clausells Gambús (Reus, 1864 - Sant Feliu de Llobregat, 1939), Ramir Rocamora Bernat (Reus, 1877 - Verges, 1939), Pau Olivella Vidal (Vilanova i la Geltrú, 1866 - Barcelona, 1925), Pau Sabaté Jaumà (Reus, 1872 - ?), Josep Ferrer, Joan Montaña, etc. *Las Circunstancias*, 27, 28 i 29-VI-1912, i FORT, *Anales...*, op. cit., VII, p. 207. La revista satírica *Papitu*, Barcelona, 10-VII-1912, diu que l'exposició «formada exclusivament per obres de fills de Reus es una dinyada y una aixecada de camisa».